

TARTU ÜLIKOOL
Pärnu kolledž
Sotsiaaltöö korralduse osakond

Brenda Holt

**TEISMEEAS LAPSEVANEMAKS SAANUD EMADE
HARIDUSTEE KAARDISTAMINE JA KATKESTAMISE
PÕHJUSED LÄÄNE-EESTI NÄITEL**

Lõputöö

Juhendaja: Anu Aunapuu, MA

Pärnu 2021

Soovitan suunata kaitsmisele

(allkirjastatud digitaalselt)

Anu Aunapuu

Kaitsmisele lubatud

TÜ Pärnu kolledži programmijuht

(allkirjastatud digitaalselt)

Anu Aunapuu

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

(allkirjastatud digitaalselt)

Brenda Holt

SISUKORD

Sissejuhatus	4
1. Teoreetiline ülevaade teismelisest lapsevanemast	7
1.1. Teismeea raseduse riskitegurid ning selle mõju teismelisele	7
1.2. Teismelise lapsevanema võimalused	14
1.3. Haridussüsteem Eestis ning koolide poolne toetus hariduse jätkamiseks	17
1.4. Ennetustöö tegemine vähendamaks teismeliste tüdrukute rasestumisriske teiste riikide näitel	19
2. Uurimus Lääne-Eesti teismeeas lapsevanemaks saanud naiste haridustee välja selgitamiseks ja vajaliku abi kaardistamisel haridustee jätkamisel	24
2.1. Hetkeolukord pakutavatest võimalustest koolide näitel	24
2.2. Uurimuse läbiviimine ja valimi kirjeldus	25
2.3. Uurimistulemuste analüüs	28
2.3.1. Pere roll riskitegurina teismeeas lapse saamisel	28
2.3.2. Lapse saamine ja kool	31
2.3.3. Ühiskond ja vajaliku toetuse kaardistamine	35
2.3.4. Haridustee jätkamine	37
2.4. Arutelu ja ettepanekud	41
Kokkuvõtte	46
Lisad	54
Lisa 1. Küsimustik alaealistele lapsevanematele ning küsimuste seos allikatega	54
SUMMARY	60

SISSEJUHATUS

Lapsevanema roll on iga inimese elus suur ja oluline etapp, mis pakub nii rõõme kui ka muresid. Rolliga kohandudes on vaja pidevalt õppida, seda nii kogemuste kui ka teadmiste kaudu. Lapsevanemateks ei sünnita ning seetõttu ei ole meil vastavaid olemas olevad oskused ja teadmised kohe olemas. Tihti juhtub, et lapsevanemaks saades peame järele andma teatud asjades, mis siia maani on olnud väga olulisel kohal elus – haridus, huvid, sõbrad.

Lapsevanemaks saadakse igas vanuses, ning tänapäeval ei ole enam kellegile üllatuseks, kui teatakse kedagi, kes on saanud lapsevanemaks teismeeas. Peresihikapitali poolt tehtud uuringust (Turu-Uuringute AS, 2020, lk 41) on leitud, et kõige sagedamini alustavad seksuaalelu noored juba 16-aastaselt ning tüdrukute ülekaal vastanute seas oli suurem, kui poiste. Seetõttu võib väita, et tõenäosus tüdrukute seas teismeeas lapsevanemaks saada on suurem kui poiste seas, kuna tüdrukud alustavad seksuaaleluga varem. Samuti on uuritud noorte seksuaalkäitumist, mille kohaselt on tõusnud pinnale tõsiasi, et iga neljas noor ei ole kasutanud vahekorra ajal kaitsevahendit, tänu millele on risk rasestumiseks suurem (Oja *et al.*, 2019, lk 10).

Statistikaameti uuringute kohaselt tõuseb esmasünnitajate keskmine vanus aastalt aastale kõrgemale, kuid jätkuvalt on ühiskonnas noori, kes saavad lapsevanemateks just teismeeas. 2019. aastal oli alla 16-aastaseid emasid kokku kaheksa ning 16–19-aastaseid lapsevanemaid oli kokku 252 (Statistikaamet, 2020). Vaadeldes eelmiste aastate andmeid Statistikaameti lehelt on näha, et vanuses 16–19 emaks saanute arv on langemas iga aastaga. Sellest hoolimata on pelgalt aga juba 2019. aastal teisemeas lapsevanemaks saanud emasid kokku 260.

Ainuüksi aastal 2019. on saanud 260 teismeeas lapsevanemaks ning edasine haridustee jätkamine edasises elus on väga oluline. Hariduse olulisus on aastatega tõusnud. Haridust nähakse kui vahendit, saamaks tasuvamat tööd, mis omakorda tagab parema elukvaliteedi

kui ka annab elus paremaid võimalusi. Samuti on tänapäeval tööturul hinnatud aina kõrgem haridustase, ning pelgalt keskharidusega läbi lüüa ei pruugi (Varep, 2014, lk 4). Eestis on aga kasvamas nooremate vanuserühmade osakaal, kus noored ei ole omandanud endale keskharidustki. Hariduse vähesus aga suurendab sotsiaalsete riskite teket, ning seetõttu vajab noor inimene rohkem abi tulemaks toime edaspidise eluga (Serbak, 2018, lk 4).

Käesolevas uurimistöös keskendutakse vanusevahemikus 15–19 eluaastat lapsevanemaks saanud emadele. Selline vanusevahemik on tingitud sellest, et Statistikaameti kohaselt on igal aastal selles vanusegrupi enim teismeeas lapsevanemaid. Selles vanusegrupis olevate emade rohkuse tõttu on nendeni jõudmine kergem võrreldes alla 15. aastaselt emaks saanud naisterahvaste puhul.

Uurimisprobleem on, et teismeeas lapsevanemaks saanud emadel jääb haridustee pooleli ning seetõttu on suurenenud oht erinevateks sotsiaalsete riskite tekkeks.

Käesoleva uurimistöo eesmärk on välja selgitada, millist abi vajavad teismeliselt lapsevanemaks saanud emad haridustee jätkamisel ning teha haridusasutustele ettepanekuid nende õpilaste paremaks toetamiseks haridustee jätkamisel.

Lõputöö uurimisküsimuseks on, et millised on Eesti teismelise lapsevanema võimalused haridustee jätkamiseks.

Lõputöö uurimisküsimusest tulenevalt on uurimisülesanded järgmised:

1. Teoreetilise ülevaate andmine lapsevanema mõiste selgitamisel, defineerida „teismelise lapsevanema“ mõistet ja tuua välja teismeliselt lapsevanemaks saanud noore ema õigused ja võimalused Eestis ning esitada teooriaid.
2. Tuua välja hariduse olulisus ühiskonnas tervikuna ning analüüsida mida toob kaasa hariduse puudumine.
3. Tuua välja millised on noorte puhul riskitegurid saamaks teismeeas lapsevanemaks ning millised on vaimsed ja materiaalsed tagajärjed teismeeas lapse saanud emadele.
4. Analüüsida haridustee pooleli jätmise põhjuseid.
5. Leida ning pakkuda välja võimalikke lahendusi haridustee jätkamiseks ja teismeeas lapsevanemaks saanud noore toetamiseks.

Uurimuse teostamiseks kasutatakse kvantitatiivset uurimismeetodit, et tuua välja selged näitajad Lääne-Eesti vastajate puhul.

Käesolev lõputöö on ülesehitatud vastavalt Tartu Ülikooli Pärnu kolledži kirjaliku tööde juhendile. Lõputöö algab sissejuhatusega, mis annab ülevaate töö eesmärkidest, probleemidest ning lõputöö teostamisest. Esimeses peatükis annab autor teoreetilise ülevaate teismelisest lapsevanemast, kus toob välja millised on riskitegurid, mis soosivad teismeeas lapsevanemaks saamist ning milline mõju on noorele emale teismeeas rasedaks jäämisel. Samuti on esimeses peatükis välja toodud, millised on teismeeas lapsevanemaks saanud emade võimalused Eestis. Lõputöö teemast tulenevalt on esimeses peatükis välja toodud milline on haridussüsteem Eestis ning milline on koolide enda poolne toetus hariduse jätkamiseks. Seejärel tutvustab autor millist ennetustööd tehakse teistes riikides teismeliste tüdrukute rasedumise vähendamiseks.

Lõputöö teises peatükis kirjutab autor tehtud uurimusest. Välja tuuakse hetkeolukorras pakutavatest võimalustest erinevate koolide näitel. Seejärel antakse ülevaade uurimuse läbiviimisest, valimi kirjeldusest ja uurimistulemuste analüüsist. Teise peatüki võtavad kokku uurimistulemused, arutelu ja ettepanekud.

1. TEOREETILINE ÜLEVAADE TEISMELISEST LAPSEVANEMAST

1.1. Teismeea raseduse riskitegurid ning selle mõju teismelisele

Teismeea etapiks nimetatakse etappi, mida läbivad noorukid täiskasvanuikka jõudmise eel. Selle etapi jooksul kujunevad välja noore vaimsed võimed ja eesmärgid eluks, mis mõjutavad edasisi protsesse täiskasvanu eas (Espenberg *et al.*, lk 12). Teismeline läbib täiskasvanuikka jõudmiseks mitmeid etappe, mis on toodud välja kui viis erinevat arenguülesannet:

1. vanemate kodust lahkumine ja omaette elama asumine;
2. haridustee lõpetamine;
3. tööellu sisenemine;
4. uute lähedussuhete sõlmimine;
5. lapsevanemaks saamine (Espenberg *et al.*, lk 12).

Samuti on välja toodud, et nende etappide läbimisel on oluline ka see, et noored suudaksid ning õpiksid neid rolle ka üle võtma. Veel võib juhtuda, et mõni noor ei läbi mõnda eelpool toodud etappi, või lükkab need suisa edasi või läbib need etapid üldse teises järjekorras (Espenberg *et al.*, lk 12). Näiteks võivad tulla haridustee lõpetamisel tagasilöögid ning asutakse esmalt tööle, kuid mõne aasta jooksul naastakse haridustee juurde tagasi.

Teismeliselt lapsevanemaks saamine on kõrvalekalle toimivast ühiskonnast. Normaalsus on, et lapsevanemaks saadakse täiskasvanu eas, olles lõpetanud koolid ning jõudnud oma vaimse kui ka füüsilise arenguga täiskasvanuikka. Eestis nimetatakse alla 18-aastaseid inimesi lasteks (Reinomägi *et al.*, 2021, lk 10) ning alates 18. eluaastast inimesi nimetatakse Eestis täiskasvanuteks. Täiskasvanuea vanus määratlus on riigiti väga erinev,

mõneski riigis algab täiskasvanuiga 21. eluaastast. Lastekaitseaduse (2014) § 7 kohaselt on lapsevanemal esmane vastutus tagada lapse õigused ja heaolu.

Teismelise lapsevanemana on noor aga eespool välja toodud arenguülesannete järjekorra kohaselt jätnud tõenäoliselt vahele esimesed kolm olulist etappi ning liikunud kohe viienda etapi juurde. See aga ei tähenda, et need etapid elus läbimata jäävad, vaid nende juurde jõutakse hilisemas eas.

Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni Lastefond (Blank, 2009, lk 1) on defineerinud, et teismeeas rasestumine toimub vahemikust 11–19-aastaselt. Üle maailma on see vanus aga riigiti erinev, defineerides teismeliste rasedust. Sellega kirjeldatakse noori, kes on saanud lapsevanemateks enne täiskasvanuikka jõudmist. Leitud on, et igal aastal 11% sündidest on teismeliste emade poolt ja ligi 90% nendest on toimunud pigem vähese ja keskmise sissetulekuga riikides (Cook & Cameron, 2017, lk 243). Ligi 16 miljonit noort neidu vanuses 15–19 aastat saavad igal aastal lapsevanemateks. Nendest miljon neidu on alla 15-aastased. (McCarthy *et al.*, 2014, lk 1) Varajases nooruses lapsesaamist mõjutavad lisaks keskkonnale suuresti ka pere majanduslik olukord. Simigiu (2012, lk 418) on toonud välja, et piirkondades kus on kõrge töötusemäär, on risk varakult lapsevanemaks saada suurem. Elukeskkonnas kujunenud mustrid on aplad edasi kanduma ning selles lähtuvalt tegutsetakse samamoodi edasi. Seetõttu võib esitada väite, mille kohaselt on teismeeas rasestumise sagedus suurem peredes, kus majanduslik olukord on kehv.

Veel on toodud välja, et ligi 82% nendest rasedustest ei ole planeeritud, mis on väga suure kontrastiga kui võrrelda planeerimatuid rasedusi naiste seas, kes on 20 eluaastat täis või vanemadki (Dalby *et al.*, 2014, lk 608). Samas on emad välja toonud tõsiasja, et ei kasutatud kaitsevahendeid pelgalt just seetõttu, et nad ei olnud motiveeritud raseduse ära hoidmiseks või polnud see tol ajahetkel nende jaoks piisavalt tähtis (Cornell *et al.*, 2011, lk 37).

Teismeliseks lapsevanemaks saamise riskitegureid on mitmeid, ning sageli korduvad ühed ja samad mustrid. Laste ja perede arengukava 2012–2020 (Sotsiaalministeerium, 2013, lk 15) toob välja, et sageli on noortel ja lastel väike roll selles, mis neid ümbritseb ning millised on erinevad riskitegurid. Riskitegurid, mis omakorda loovad erinevad probleeme alustades hälbelisest käitumisest, vaimsest tervisest ning lõpetades muude

sotsiaalsete probleemide tekkega.

Välismaal on leitud, et varajane rasedusohu suureneb nende noorte seas, kes kasutavad erinevaid mõnuaineid. Samuti on nende seas suur protsent emasid, kes jätkab mõnuainete kasutamist ka pärast lapse sündi, et tulla toime stressiga, mis kaasneb uue rolliga (Walker & Holtfreter, 2021, lk 300). Samuti on leitud, et teismeeas lapsevanemaks saamisel võivad noorel tekkida stress ja viha uue olukorra pärast ning seetõttu on osad neist aplamad astuma kuritegelikule teele. Eriti suur võimalus on siis, kui noorel vanemal on hälbelise käitumisega eakaaslased. Selle tõttu võib värskel vanemal olla esialgu raske, kuna olles stressis niigi uue olukorra tõttu ja allesjäänud sõbrad on hälbiva käitumisega (Walker & Holtfreter, 2021, lk 300). Noortesse emadesse suhtutakse sageli eelarvamusega ning on leitud, et seega on neil suurenenud risk lävida riskirühmadesse kuuluvate noortega, sest teiste tavaliste noortega lävimine ei ole õnnestunud või on neid oma staatuse pärast kõrvale jäetud (Walker & Holtfreter, 2021, lk 300).

Suur roll varajases nooruses lapsevanemaks saamisel on perel, kust noor ise on ülesse kasvanud. Eesti kooliõpilaste tervisekäitumise (Oja, 2018, lk 27) uuringu järgi on noorte suhe vanematega väga oluliseks teguriks riskikäitumisel. Mida rohkem vanem tunneb huvi oma lapse elu vastu ja mida lähedasemad on peresuhted, seda väiksem on tõenäosus riskikäitumisele. Veel toob perekonna suhted olulisele kohale ka Turu-uuringute AS (2020, lk 5) tehtud aruanne, kus on samuti välja toodud, et noorte hoiakud sõltuvad suuresti sellest, millises peres on nad ülesse kasvanud. Seetõttu võib väita, et neid, kelle vanemad on kaasatud aktiivselt noore ellu, ei kuulu riskirühma, kellel on oht teismeeas saada lapsevanemaks. Riskirühmas on noored neid, kelle vanematel puudub ülevaade noorega seotud teemadest. Näiteks kellega noor lävib ja kuidas tal koolis läheb. Samuti on selle väite kohaselt suurem tõenäosus teismeeas lapsevanemaks saada noorel, kes ei ole oma vanematega lähedane ega veeda nendega ühist aega.

Veel on olulise rollina välja toodud see, kui pereema on ise oma nooruses saanud lapse teismeeas siis on see riskitegur ka järgneva põlvkonna jaoks. Sageli saavad sellistest peredest sündinud tüdrukud ise varajases nooruses lapsevanemateks (Blank, 2009, lk 25). Blank uuringust (2009, lk 25) osa võtnud teismelised emad väitsid kõik, et nende emad said omal ajal samuti esimese lapse teismelisena. Riskifaktoriks ei ole mitte ainult ema teismeeas lapse saamine vaid nooremaid õdesid puudutab väga tugevalt ka see, kui nende

vanemad õed või sugulased on saanud teismelisena lapsevanemateks. Protsent noorema õe rasestumiseks teismeeas tõuseb lausa 40,4%-le (Wall-Wieler *et al.*, 2016, lk 5). Seetõttu võib väita, et noored neiu, kelle emad on saanud lapsevanemaks teismeeas ning kelle lähedaste pereliikmete seas on teismeeas lapsevanemaks saanud isikuid, siis nende noorte seas on tõenäosus varajaseks rasestumiseks suurem.

Taolise mustrit on välja toonud ka Blank (2009, lk 29) oma uuringus, kus noored pereliikmed, kes on olukorrast tulenevalt sunnitud hoidma tihti last, kelle on nende lähedane teismeeas saanud.

Oma osa riskifaktorites on ka peresuhtes ja pererollides. Välja on toodud, et pered kus lapsed elavad ainult ühe vanemaga, suureneb teismeliste raseduse risk oluliselt. Mida lähedasemad on tütreid oma emadega seda väiksem on tõenäosus varajaseks seksuaalelu alustamiseks. Mida suurem on vanema kontroll noore üle, seda väiksemad on riskid noorelt rasestumiseks (Simigiu, 2012, lk 418).

Suuresti mõjutab lapse saamise või lapse mitte saamise valikut ka noore suhe oma partneriga. Leitud on, et mõningastel juhtudel tunneb noor neiu oma partneri poolt survet lapse saamiseks, hoolimata neiu noorest east (Clear *et al.*, 2012, lk 1863).

Sageli juhtub, et teismeeas lapsevanemaks saanud noor saab peale esimest last üsna pea ka teise lapse, ning pole harv juhus kus sünnivad ka järgmised lapsed. Noor lapsevanem kolib omaette, seab ennast uues kodus sisse ja saab järgmisi lapsi (Blank, 2009, lk 25). On täheldatud, et järgmine laps saadakse enamasti juhtudel kaks aastat peale esimest rasedust (Maravilla *et al.*, 2017, lk 527). Sama on toonud välja ka Lachance jt (2012, lk 1826) sageda nähtusena teismeliselt lapsevanemaks saanud noore teistkordse rasestumise, mistõttu on edasiste arenguülesannete läbimine veelgi raskendatud. Samuti on Varep (2014, lk 9) oma magistratöös toonud välja, et teismeeas emaks saamisel on oma roll selles, et noor viiakse eemale stabiilsest arengutrajektorist, ning edasine heaolu mitmel tasandil on raskendatud. Veel on leitud, et vaimse tervise probleemid, suhtumine pereplaneerimisse, romantilised suhted, partnerite vaheline vägivald, elukorraldus, pere tugi, sissetulek ja haridus mängivad suurt rolli uuesti rasestumisel (Maravilla *et al.*, 2017, lk 528).

Peale lapse sündi jätkuvad teismelised emad riskikäitumisega, mis viivad sagedasti järgmise rasedumiseni. Sellisel sagedal rasedumisel on aga negatiivsed tagajärjed tervele perele. Noorukina emaks saanud noorel on väiksem tõenäosus saada sünnijärgset hooldust ja lõpetada kool ning on oht jääda toetuma sotsiaalsüsteemile (Lachance *et al.*, 2012, lk 1826).

Noores eas mitme lapse saamise fenomeni on väga hästi näha Pikka (2014, lk 29) uuringus, kus on välja toodud respondentide vanus esimese lapse sünnitamisel ning vanus küsitluses osalemise ajal koos laste arvuga. Tema uuringu tulemusena on näha, et noorimatel esmasünnitanutel on vastamise ajaks juba rohkem lapsi kui neil, kes sünnitasid hilisemas vanuses. Näiteks on seal välja toodud ema, kes on oma esimese lapse sünnitanud 16-aastaselt, intervjuu ajaks oli tal vanust 24 eluaastat ja lapsi selleks ajaks oli tal juba kolm. Veel on välja toodud teiste 16–19-aastaselt lapsevanemaks saanud neidude andmed, kus samuti ühel 16-aastaselt emaks saanud oli juba vastamise ajaks kaks last ning kahel 19-aastaselt ja ühel 17-aastaselt oli samuti juba kaks last.

Sama mustrit on näha ka Varepi uuringus (2014, lk 30), kus ka tema respondentide seas on ainsad mitme lapsega vanemad just 16-aastaselt esiklapse sünnitanud. Välja on toodud, et tõenäosus saamaks kahe järgneva aasta jooksul uus laps on lausa 20% (Cornell *et al.*, 2011, lk 37). Sellest lähtuvalt võib esitada väite, mille kohaselt noored neid, kes on saanud teismeeas lapsevanemaks, saavad lähiaastatel järgmise lapse.

Veel on leitud, et tüdrukud kellel läheb koolis halvasti ning haridustee jääb pooleli, nende seas suureneb risk alustada varakult seksuaaleluga. See aga viib omakorda planeerimata raseduseni ning tihti ka varakult abiellumiseni (Glynn *et al.*, 2018, lk 1). Kui aga koolis läheb halvasti, kaob motivatsioon ka haridustee edasiseks jätkamiseks, mis on peale lapse saamist aga eriti raskendatud. Motivatsioonipuudus on suurimaks kooli pooleli jätmise põhjuseks (Watson & Vogel, 2017, lk 4).

Lisaks motivatsioonipuudusele on noortel raske toime tulla sellega, et peale lapse sündi tunnevad nad end häbimärgistatud ning suureneb risk väärkohtlemiseks ja sotsiaalseks isoleerituseks (Walker & Holtfreter, 2021, lk 300).

Motivatsioonipuudus, huvi puudumine kooliga seonduvatest teguritest, kui ka

õppeedukuse madal tase, on riskiteguriteks teismeeas lapsevanemaks saamisel. Lisaks saab esitada materjalile tuginedes väite, mille kohaselt teismeeas lapsevanemaks saanud noored on ühiskonnast välja heidetud ning tunnevad ennast peale lapse sünni häbistatult.

Teismeliselt rasedaks jäämise suurimaks ohuteguriks on veel vähene teadlikkus seksuaalsusest ning sellega kaasnevatest teguritest. Puudub teadlikkus kaitsevahendite kasutamise kohta ning olemasolevad teadmised on pigem vähesed. Seetõttu võib väita, et teismeeas rasestumine on paratamatu tagajärg. Sinna lisandub veel varajase seksuaalelu alustamine, mis noorte emade puhul toimub sageli enne 14. eluaastat (Simigiu, 2012, lk 418). Sageli on koolides kujundatud seksuaalsust negatiivselt, mis ei toeta noorte vajadusi ning seetõttu ei mõista noored kõike seksuaalsusega seonduvat (Part, 2015, lk 12). Rasedus ei ole aga ainuke probleem, mis on tagajärjeks varajase seksuaalelu alustamisega. Suur risk on noortel igasuguste erinevate suguhaiguste saamiseks, kuna kaitsevahendeid ei kasutata. Nii mõnigi haigus võib olla aga väga suure mõjuga noore tervisele ja edaspidisele elule (Sturgill *et al.*, 2021, lk 213).

Mitte mõistes seksuaalsust ei suuda noored toime tulla ka tagajärgedega, mis võivad toimuda peale seksuaalelu alustamist, ning mille tulemuseks võibolla soovimatu rasedus. Seetõttu on vajalik alustada ennetustöö, harimise ja teavitustööga hulga varem. Seda enam, et põhikooli lõpus, kui seksuaalsuse olemus ja terminid klassiruumi jõuavad, on selleks ajaks enam noored kokku puutunud esimese seksuaalse kogemusega. Siis on noorte harimisega jäädud juba hiljaks (Ellam, 2014, lk 28).

Erinevate tagajärgedega probleemide leevendamist on toodud kitsaskohaks ka laste ja perede arengukavas (Sotsiaalministeerium, 2013, lk 3). Selle sõnutsi on varasemalt tegeletud pigem sümptomite ja probleemide leevendamisega, kui põhjuste välja selgitamisega.

Sageli ei ole noored oma seksuaalelu jagamisel ka väga ausad, kuna nad ei saa kõikidest riskidest aru või ei adu nende tõsidust. Seetõttu annavad nad sageli selliseid vastuseid, mis on ühiskonna poolt aktsepteeritavad. Näiteks on toodud välja, et 59% teismelistest on öelnud, et kui nende vanemad peaksid saama teada, et nad otsivad kaitsevahendeid siis nad jätaksid need kasutamata, kaasa arvatud ka haiguste testimised ja nende ravimised (Dalby *et al.*, 2014, lk 609). Vältimaks teismeliste rasestumist, on oluline olla noore jaoks

olemas õigel ajal, nii spetsialistil kui ka lapsevanemal.

Teismeliselt lapsevanemaks saanud noore elus on toimunud väga suured muudatused, mis annavad märku nii noore vaimses kui füüsilises tervises. Noor on jätnud emaks saamisel vahele olulised arenguülesanded täiskasvanuikka jõudmisel ning nüüd on tema kohustuseks olla lapsevanem.

Kõige suurem risk on aga teismeliselt lapsevanemaks saanud noorte lastele. Noorte emade puhul on suurem tõenäosus, et laps on enneaegne, väikse kaaluga ning suurenenud on ka vastsündinute suremuse tõenäosus. Veel on suurenenud võimalus, et sündinud lastel on emotsionaalseid ja käitumuslike probleeme (Lachance *et al.*, 2012, lk 1826).

Need mõjud ei avaldu ainult sünnitusel, vaid saadavad neid sündinud lapsi terve elu. Sage on nähtus, kus nende laste puhul on sotsiaalsed oskused jäänud vajaka, ning see omakorda mängib olulist rolli tulevikus (Lachance *et al.*, 2012, lk 1827). Samuti on uuringute kohaselt neil lastel ainult 30% tõenäosus saada häid õppetulemusi tulevikus. Lisaks sellele, et nende laste seas suureneb tõenäosus kooli pooleli jätmisel ja risk sattuda pahandustesse (Lachance *et al.*, 2012, lk 1830). Teismeliste emade laste seas suureneb risk saada väärkoheldud või jääda hüljatuks (Lachance *et al.*, 2012, lk 1827).

Suur risk on ka teismeliselt lapsevanemateks saanud emadele endale. Blank'i (2009, lk 27) väitel suureneb nende seas risk surra raseduse ajal või sünnitusel oluliselt võrreldes vanemate naistega. Komplikatsioonid sünnitusel on teine peamine põhjus, miks noored neiu vanuses 15–19 surevad ning igal aastal ligi kolm miljonit neist noortest teevad läbi raseduse katkestamise protseduuri illegaalsetes abordikliinikutes (McCarthy *et al.*, 2014, lk 1). Suurenevad terviseriskid nii lühiajaliselt kui ka pikemaajaliselt (Lachance *et al.*, 2012, lk 1826).

Lisaks noore vanema toetamisel on väga palju erinevaid psühholoogilisi probleeme, mis vajavad lahendamist. Suuresti saavad lapsevanemateks noored, kes on eelpool toodud riskifaktoritest mõjutatud, seega tuleb nende riskifaktoritega tegelda ka peale sünnitust. Lapse saamine ongi raske, eriti kui oled alles noor ja pole iseseisvunud (Blank, 2009, lk 27).

Välja on toodud, et teismelisena lapsevanemaks saanud emade tõttu suureneb koormus

kolmes põhilises kohas:

- tervishoid;
- haridussüsteem;
- sotsiaalteenused (Lachance *et al.*, 2012, lk 1827).

Ameerikas kulutatakse alla 20. aastaste emadega tegelemiseks ligikaudu 9,1 miljardit igal aastal. Sellised suured kulutused tulenevad suuresti negatiivsetest tagajärgedest, mida on toonud kaasa endaga varajases eas lapse saamine. Nende hulka kuuluvad näiteks tervishoiuteenuse vajaduse suurenemine, tugitoetuste vajadus, madalamate maksude tasumine sissetulekute vähesuse tõttu (Cornell *et al.*, 2011, lk 36).

Varep (2014, lk 18) on oma uuringus välja toonud mitmeid näiteid, kus eri riikides on tänu teismeliste emadele suurenenud koormus sotsiaalsüsteemile. Seda seetõttu, et need emad vajavad väga tihti majanduslikku toetust, et toita last, tulla lapsega toime ning samuti hoolitsetakse ka emade eest. Veel on välja toodud, et suurem osa teismelistest emadest jäävad suurema tõenäosusega sõltuma sotsiaaltoetustest, sest noorel puuduvad edasised ambitsioonid ja unistused, sealjuures haridustee jätkamine.

Varakult lapse saamine mõjutab ka lähisuhteid. Välja on toodud, et teismelised emad on suuremas osa vallalised vanuses 14–30, võrreldes emadega, kes on sünnitanud lapse peale 20. eluaastat. Lapse saamine teismeeas mängib suurt rolli paarissuhete lagunemisel (Lachance *et al.*, 2012, lk 1830).

Tagajärjed erinevatele aspektidele on üsna paratamatud, kuna noor ema on lapsevanemana ebaküps. Välja ei ole arenenud vaimne ja psüühiline tervis ning valmisolek lapse eest hoolitsemiseks (Tohv, 2014, lk 10). Kuigi mõjutused on suured just teismelisele lapsevanemale ja tema lapsele, siis mõjutab selline muutus ka nende lähedasi ning see ei pruugi alati olla kerge (Koffman, 2012, lk). Seetõttu on oluline, et nii noor ise ja teda ümbritsev tugivõrgustik on lapse saabumiseks valmis.

1.2. Teismelise lapsevanema võimalused

Teismelisel lapsevanemal ei ole seadusest tulenevalt eraldi hüvesid ega õigusi. Teismelisel emal on õigus kõigile seaduse järgi kuuluvatele hüvedele ja toetustele, mis on ette nähtud ka teistele lapsevanematele. Kuna noored emad sõltuvad suuresti oma

sünniperedest, siis on tihti vajalik vaimne ja materiaalne abi samuti sünniperede õlul.

Eestis on lapsevanematel võimalik saada järgmisi toetusi, mida saavad kasutada ka teismeliselt emaks saanud neiu (Perehüvitiste seadus, 2016):

- Sünnitoetus – ühekordne toetus, mille summa on 320 € lapse kohta. Kolmikute ja mitmikute sünni korral on sünnitoetus ühe lapse kohta 1000 €. Toetust makstakse kuni lapse 18 kuu vanuseks saamiseni.
- Lapsetoetus – suurus sõltub laste arvust peres. Kui peres on üks või kaks last, siis on toetuse suuruseks 60 € lapse eest kuus. Kui peres kasvab rohkem lapsi siis kolmandast lapsest alates saab pere taotlema 100 € lapse eest ühes kuus. Seda toetust makstakse kuni lapse 16-aastaseks saamiseni ning kui laps õpib ning pole veel lõpetanud keskkooli siis makstakse toetust kuni kooli lõpetamiseni või 19-aastaseks saamiseni.
- Vanemahüvitis – Eelnevalt tööl käiva lapsevanema vanemahüvitis hakatakse maksma järgmisest päevast peale sünnituslehe lõppu. Sünnituslehe kestus on enamasti 70–110 päeva pärast sünnitust. Vanemahüvitist makstakse 435 päeva eest.
- Lasterikka pere toetus – toetust on võimalik taotlema perel, kus kasvab kolm kuni kuus lapsetoetust saavat last. Sel juhul on toetuse suuruseks 300 € kuus. Seitsme ja rohkem lapsetoetust saava laste puhul on toetuse summaks 400 € kuus.
- Üksikvanematoetus – üksikvanematoetuse määr on Eestis 19,18 € kuus. Üksikvanematoetust makstakse lapsele, kelle sünniaktis puuduvad teise lapsevanema andmed või teine lapsevanem on kuulutatud tagaotsitavaks. Toetuse maksmine lõpetatakse kui sünniaktile lisatakse teise lapsevanema nimi seda järgmistel juhtudel: isa võtab lapse omaks, isadus tuvastatakse kohtumenetluse kaudu, lapsele määratakse teise vanema eest toitjakaotuspension, Politsei- ja Piirivalveamet lõpetab teise vanema tagaotsimismenetluse, üksikvanema uue abikaasa või lapse kasuvanema kaotuse korral määratakse toitjakaotuspension.

Töölepingu seaduse (2009) § 60 punkt 1 kohaselt on isal õigus saada isapuhkust 30 kalendripäeva ulatuses ühes osas või osade kaupa ajavahemikul 30 päeva enne arsti või ämmaemanda määratud eeldatavat lapse sünnikuupäeva kuni lapse kolmeaastaseks saamiseni.

Ajateenija ja asendusteenistuja toetuse, reservväelasele õppekogunemisel osalemise aja eest makstava toetuse ning ajateenija ja asendusteenistuja lapse toetuse ulatus ja maksmise korra (2017) § 5 järgi makstakse toetust perioodil kui üks lapsevanematest on Eestis aja- või asendusteenistuses. Praeguseks toetuse määraks on 300 € kuus iga lapse kohta.

Samuti maksab iga vald omakorda enda poolt valda sündivatele lastele sünnitoetust. See on ühekordne toetus, mida makstakse iga lapse sünni eest. Selle toetuse suuruse on iga vald ise määranud. Samuti võivad erineda ka maksmise tingimused. Näiteks Saaremaa Vallas on sünnitoetuse summaks 400 €. Tingimuseks on, et üks vanematest peab enne lapse sündi olema vallas rahvatikuregistrisse sisse kirjutatud vähemalt kuus kuud. Toetust makstakse ühes osas (Sotsiaaltoetuste määrade kehtestamine, 2020) .

Pärnu linnas on selleks määraks näiteks 500 €, mida makstakse kolmes erinevas osas. Samuti on Pärnu linnalgi omad tingimused toetuse maksmiseks. Näiteks on tingimuseks, et taotluse taotleja on rahvastikuregistrisse kantud sisse Pärnu linna elanikuks lapse sünniaasta 1. jaanuari seisuga ning samuti on tingimuseks, et ka laps on sisse kirjutatud Pärnu linna (Sotsiaaltoetuste kord, 2018).

Lisaks erinevatele sünniga seotud hüvitistele on noorel emal võimalik taotleda ka teisi sotsiaalhüvitisi ja sotsiaaltoetusi. Võimalik on taotleda toimetulekutoetust, mis aitab noorel perel hakkama saada, kuniks pere tuleb iseseisvalt toime. Toimetulekutoetuse taotlemiseks peab taotleja esitama taotluse kohalikule omavalitsuse üksusele (Sotsiaalhoolekande seadus, 2015).

Lisaks rahalistele toetustele on võimalik sotsiaalhoolekande seadusest tulenevalt kohalikult omavalitsuselt saada teisigi tugiteenuseid. Näiteks on võimalik taotleda tugiisiku teenust. Sotsiaalhoolekande seaduse (2015) § 23 lõige 1 kohaselt on tugiisikuteenus kohaliku omavalitsuse üksuse korraldatav sotsiaalteenus, mille eesmärk on iseseisva toimetuleku toetamine olukordades, kus isik vajab sotsiaalsete, majanduslike, psühholoogiliste või tervislike probleemide tõttu oma kohustuste täitmisel ja õiguste teostamisel olulisel määral kõrvalabi. Kõrvalabi seisneb juhendamises, motiveerimises ning isiku suurema iseseisvuse ja omavastutuse võime arendamises.

Samuti on võimalik kohaliku omavalitsuse poolt taotleda lapsehoiuteenust. Sotsiaalhoolekande seaduse (2015) § 45¹ lõige 1 kohaselt on lapsehoiuteenuse eesmärk toetada last kasvatava isiku toimetulekut või töötamist või vähendada lapse erivajadusest tulenevat koormust.

Last kasvatavale isikule tugiteenuse osutamisel on täiendav eesmärk lapse hooldamise ning turvalise ja toetava kasvukeskkonna tagamine. Last kasvatavaks isikuks ei loeta isikut, kes on käesoleva seaduse tähenduses asendushooldusteenust vahetult osutav isik. (Sotsiaalhoolekande seadus, 2015).

Sotsiaalhoolekandeseadusest tulenevalt on täisealisel isikul mitmeid võimalusi, toetamaks leibkonna hakkama saamist. Selle jaoks tuleb pöörduda esmalt oma kohaliku omavalitsuse poole, et saada teada millised on pakutavad võimalused, kuna iga inimese puhul mängivad toetuste puhul rolli erinevad tegurid. Alaealisel aga sotsiaalhoolekande seaduse (2015) kohaselt pole võimalik taotleda rahalisi toetusi, toetamaks leibkonna hakkamasaamist. Alaealisena emaks saanud naisterahvas saab toetusi tulenevalt emarollist ning sellest, kas lapsel on olemas sünnitunnistuse järgi isa või mitte.

1.3. Haridussüsteem Eestis ning koolide poolne toetus hariduse jätkamiseks

Põhikooli- ja gümnaasiumiseaduse (2010) § 2 punkt 1 kohaselt on põhikool üldhariduskool, mis loob võimalused põhihariduse omandamiseks ja koolikohustuse täitmiseks. Sama paragrafi punkt 2 kohaselt on gümnaasium põhikoolile järgnev üldhariduskool, mis loob võimalused üldkeskhariduse omandamiseks (Põhikooli- ja gümnaasiumiseadus, 2010).

Põhikooli- ja gümnaasiumiseaduse (2010) kohaselt jaguneb põhikool kolmeks erinevaks astmeks:

- 1) I kooliaste – 1.–3. klass;
- 2) II kooliaste – 4.–6. klass;
- 3) III kooliaste – 7.–9. klass

Koolikohustus laieneb Eestis lapsele, kes on saanud jooksva aasta esimeseks oktoobriks

seitsme aastaseks. Koolikohustus rakendub kuni 17. aastaseks saamiseni või põhihariduse omandamiseni. Iga valla- ja linnavalitsuse kohustus on tagada põhihariduse omandamise võimalus kõigile haldusterritooriumil elavatele lastele. Elukohajärgse kooli määramisel lähtutakse kooli ja kodu vahemaast, ees õppivatest teistest pere lastest ja võimalusel ka vanemate soovist (Põhikooli- ja gümnaasiumiseadus, 2010).

Põhikooli ja gümnaasiumi õppekavasid reguleerib Põhikooli ja gümnaasiumi seadus (2010). Põhikooli ja gümnaasiumiseaduse (2010) § 15 punkt 1 kohaselt riiklikes õppekavades esitatakse õppeesmärgid, oodatavad õpitulemused, hindamise tingimused ja kord ning nõuded õppekeskkonnale, õppe ja kasvatuse korraldusele, kooli lõpetamisele ja kooli õppekavale. Punkt 2 kohaselt põhihariduse standard kehtestatakse põhikooli riiklikus õppekavas ning lihtsustatud, toimetuleku- ja hooldusõppel olevate õpilaste jaoks põhikooli lihtsustatud riiklikus õppekavas. Üldkeskhariduse standard kehtestatakse gümnaasiumi riiklikus õppekavas. Põhikooli riikliku õppekava, põhikooli lihtsustatud riikliku õppekava ja gümnaasiumi riikliku õppekava kehtestab Vabariigi Valitsus (Põhikooli- ja gümnaasiumiseadus, 2010).

Veel on võimalik vanematel endal taotleda koduõppe võimalust, kas tervisest tulenevalt või vabatahtlikkuse alusel. Koduõpet reguleerib Koduõppe- ja haiglaõppe tingimused ja kord seadus (2018). Lisaks koduõppele on võimalik lapse puhul ka individuaalsed õppekava rakendada. Individuaalses õppekavas on koolil võimalik teha õpilasest sõltuvalt ning tema vajadustest lähtuvalt muudatusi õppeajas, õppesisus, õppeprotsessis ja õppekeskkonnas. Individuaalse õppekava koostamisele kaasatakse õpilane, vajadusel vanem, ning ka vajaduse kohaselt õpetajad ja tugispetsialistid (Põhikooli- ja gümnaasiumiseadus, 2010).

Näiteks Rapla Täiskasvanute Gümnaasiumi määruses § 22 on toodud välja, et õpilase arengu toetamiseks korraldatakse täiendav õppeabi (Rapla Vallavalitsus, 2014). Tänu sellistele personaalsetele võimalustele, mida need eespool toodud koolid loovad, saavad õpilased oma haridusteed raskusteta jätkata.

1.4. Ennetustöö tegemine vähendamaks teismeliste tüdrukute rasedumisriske teiste riikide näitel

Eestis ei leidu statistikaid, mis annaksid selge pildi sellest, kui mitmed teismelised emad on kooli pooleli jätnud, või kui paljud teismelised emad on kooli jätkanud. Erinevate allikate andmetel on võimalik välja lugeda, et koolisüsteemides ei ole pandud suurt rõhku seksuaalsuse õpetamisele, ega raseduse õigeaegsele vältimisele.

See eest on välismaal mitmeid allikaid, tänu millele on võimalik aru saada lapsesaamise tagajärgedest haridustee jätkamisel. Samuti on võimalik leida viiteid erinevatest programmidest, mille eesmärgiks on teha tööd noortega, et nad oskaksid teatud eluhetkedel teha õigeid valikuid ning vältida varajases eas lapsesaamist. Leitud on, et ainult 50% teismeliselt emadeks saanud naistest lõpetab keskkooli kahekümne teiseks eluaastaks (Sturgill *et al.*, 2021, lk 213). Floridas on välja töötatud programm nimega „Teismee raseduste ennetamise programm“. Selle programmi eesmärgiks oli jõuda noorteni, kes kuulusid riskirühmadesse, mille tagajärjeks võis olla varajane rasedus. Näiteks olid teatud piirkondade riskifaktoriteks madal hulk koolilõpetajaid ja kõrged töötusemäärad. Nendes piirkondades olid noored sunnitud ületama erinevaid barjääre edukaks eluks, ning seetõttu oli nende seas suur risk rasedumiseks. Programmi eesmärgiks oli võimalikult vara sekkuda ning aidata noortel mõista ja hinnata erinevaid võimalusi ja leida parimaid valikuid edaspidiseks eluks. Programmile andis hoogu soov vähendada noorte probleemset käitumist, mis viis noorte varajase seksuaalelu alustamiseni. Programm baseerus sellel, et suurenes teadlikkus rohkematest võimalustest ja teadmiste hulk edaspidise elu valikute tegemisel ning kuidas etteseadud eesmärged edukalt täita. Programmi lõppedes oli näha, et vähenes koolist väljakukkujate ja teismeliste raseduste arv (Sturgill *et al.*, 2021, lk 213).

Inglismaal loodi näiteks juba 1999. aastal 10 aasta pikkune „Teismeliste raseduste strateegia“ (Hadley *et al.*, 2016, lk 68). Selle strateegia eesmärgiks oli vähendada teismeliste tüdrukute rasedust vähemalt poole võrra. Inglismaa oli 1999. aastal Lääne-Euroopas teismeliste raseduste arv üks suurimaid. See välja töötatud strateegia on heaks näiteks, kuidas läbi mõeldud sekkumine aitab liikuda strateegias seatud eesmärgi täitmise poole. Strateegial oli neli põhiteemat:

- 1) ühendada riiklikku ja kohaliku omavalitsuse tegevust;
- 2) paremat ennetustööd seksuaalsuse ja suhete koolituse kaudu ning noorte tõhusam juurdepääs rasestumisvastaste vahenditeni;
- 3) riiklik kampaania jõudmaks noorte ning ka nende vanemateni;
- 4) koordineeritud tugi noorte vanemate jaoks (Hadley *et al.*, 2016, lk 70).

Lisaks riiklikul tasemel välja toodud punktidele, tehti suurt tööd ka kohalike omavalitsuste ja partneritega, et strateegia töötaks võimalikult tõhusalt. Koos loodi juhend, mis edasist koostööd toetas. See sisaldas järgmisi punkte:

- 1) seksuaalsuhete ja suhete teemadel harimine koolis;
- 2) noortele inimestele mõeldud sõbralikud seksuaaltervisega seotud teenused;
- 3) noorte meeste ja poiste seksuaaltervise parandamine;
- 4) erinevate etniliste taustaga noorte seksuaaltervise parendamine;
- 5) teismeliste rasedate ja mitmekesiste kogukonna loomine;
- 6) üldkasutatavad teenused noortesõbralikeks;
- 7) teenuste konfidentsiaalsus;
- 8) koolides ja keskkoolides sisse viia seksuaaltervise teenused;
- 9) noorte inimeste kaasamine kohalike strateegiate arendamisel (Hadley *et al.*, 2016, lk 71).

Selle strateegia läbiviimise tulemusena oli alla 18-aastaste seksuaalelu alustamine strateegia lõpuks langenud 51%-ni (Hadley *et al.*, 2016, lk 70).

On leitud, et seni ajani, kuni noored ei mõista, et teismeea rasedusel on negatiivne mõju nende edaspidisele elule ja eesmärkide täitmisele, seni pole lapse saamine nende jaoks teadlikuks probleemiks (Cornell *et al.*, 2011, lk 37). Seda mõtet toetab ka eelnevalt välja toodud strateegia, mille eesmärgiks oli leida noortega parimaid erinevaid võimalusi enda püstitatud eesmärkide saavutamiseks.

Efektiivseks on osutunud ka koolide vaimse tervise programmid, mis on samuti teismeliste rasedusi ja mitme kordset rasestumist vähendanud. Seda just eriti, kuna on leitud erinevaid seoseid vaimse tervise ja teismeea raseduse vahel. Nendeks seosteks on olnud depressioon, ärevushäired, agressioon ning varajases eas negatiivsed kogemused ja väärkohtlemine. Teismeeas lapsevanemaks saamine ning lisaks sellele vaimse tervise

probleemid lisasid suurt raskust teismelistele emadele (Cornell *et al.*, 2011, lk 37). 2008. aastal koostati intensiivne programm, mis hõlmas kodukülastusi sotsiaaltöötaja poolt, kooli põhiseid teenuseid, grupipõhist harimist ja tuge ning terviklikku arstiabi. See vähendas 50% tõenäosust, et need teismelised emad said oma järgmise lapse üsna pea peale esimest last (Cornell *et al.*, 2011, lk 303). Lisaks sellele on koolide põhised programmid noortele suureks abiks ning on näha seoseid, et noored, kes nendes programmides osalevad, on koolis toimuvaga rohkem seotud, inspireeritud ning samuti on sellel ka oma osa pakkumaks noorele sotsiaalset tuge, mida ta ei pruugi kodus saada (Cornell *et al.*, 2011, lk 40).

2009. aastal kirjutas President Obama Ameerika seadustesse 114,5 miljonit dollarit aitamaks toetada ja luua tegevusi vältimaks teismeeas rasedusi. Sellele lisati veel 75 dollarit miljonit föderaalset rahastust, et suurendada teadlikkust sugulisel teel levivate haiguste kohta ning kuidas neid vältida. Suur osa rahastusest on kulunud turvaseksi õppeprogrammidele. See oli hoopis teistsugune lähenemine varasemast süsteemist, kus üritati propageerida seksuaalelu alustamist alles peale abieli. (Cornell *et al.*, 2011, lk 43).

Inglismaa, Florida ja üldise Ameerika näidetel on näha, et seal on probleem suurem teismeeas emadega, kui Eestis. Tänu sellele on nendes kohtades välja töötatud väga edukad programmid ja strateegiad sekkumaks võimalikult varakult, et ei peaks hiljem tegelema tagajärgedega, mille mõju on suurem. Nendest programmist ja strateegiast paistavad välja ühed ja samad märksõnad, mida järgitakse – noorte kaasamine, nende heaolust huvitatud olemine, noorte sõbralikud teenused ja suhtumine, eesmärkide seadmine, konfidentsiaalsus. Ainult mõned olulised teemad, mille mõju ühe noore puhul on suur.

Samuti on Inglismaal antud välja antud juhend haridusasutustele, mis kirjeldab täpselt ja üksikasjalikult, kuidas ja mis teemade kaupa tuleb hakata juba eelkoolist 5–6. aastastele tutvustama seksuaalsust, arengut ja sellega seonduvat. Näiteks on välja toodud, et eelkoolis oleks oluline võtta lastega läbi järgnevad teemad või neid põgusalt tutvustada: füüsiline ja vaimne areng, inimese elutsükli teadlikkus, teismeikka jõudmine, kuidas lapsi saadakse ja kuidas lapsed sünnivad. Selle juures on oluline see, et pakutakse vanematele tuge ja õpetust, kuidas oma lastega seksuaalharidusest rääkida ning kuidas neid selliselt

koolis õpitavaks ette valmistada. Suurem rõhk eelkoolis tuleks panna aga siiski suhteõpetusele. See hõlmab endast järgmisi teemasid:

1. Pered ja inimesed, kes minust hoolivad;
2. hoolivad sõprussuhted;
3. austavad sõprussuhted;
4. turvalisus veebikeskkonnas;
5. turvalisus (Long, 2019, lk 109).

Punktis „pered ja inimesed, kes minust hoolivad“, on toodud välja, et oluline on õpetada lastele perede olulisust laste ülesse kasvatamise jaoks, erinevate tervislike peresuhete tüüpe, erinevaid peretüüpe. Lisaks kuidas ära tunda, kui peresised suhted panevad neid ennast tundma ebaturvalise või õnnetuna ning kuidas otsida abi kui seda vajavad nad ise või keegi teine.

Punktis „hoolivad sõprussuhted“, on toodud välja, et õpetada tuleb sõprussuhete olulisust ja sõprussuhete omadusi ning kuidas tunda ära keda usaldada ning keda mitte.

Punktis „austavad sõprussuhted“, tuuakse välja enda ja teiste austamise olulisus, erinevad kiusamise tüübid (kaasaarvatud ka veebikeskkonnas kiusamine) ja arusaam sellest kuidas austada valikuid, kui keegi ei soovi olla sõber või kuidas teistele edasi anda sõnumit, kui ise ei soovita sõprussuhet luua. See kehtib suhete kohta täiskasvanute kui ka eakaaslaste vahel.

Punktis „veebikeskkonna turvalisus“, peab tutvustama seda kuidas veebikeskkonnas käituda turvaliselt. See hõlmab ka teadvustamist, et vahepeal inimesed mängivad veebikeskkonnas kedagi teist. Samuti tutvustatakse ka riske, mida toob endaga kaasa võõrastega suhtlemine ja kohtumine.

Punktis „turvalisus“ hõlmab endas sobilikke piire sõprussuhetes, privaatsuse kontseptsiooni ja sõprussuhete tagajärgi. Lisaks sellele räägitakse sellest, et iga inimese keha kuulub ainult temale endale. Kuidas vastata võõrastele täiskasvanutele, kaasa arvatud veebikeskkonnas ning kuidas otsida vajadusel endale või kellegile teisele abi (Long, 2019, lk 11)

Seetõttu võib väita, et mida varasemalt hakatakse töötama noortega, loomaks terveid ja

positiivseid eesmärke elus, seda kindlamalt hoiduvad need noored rasestumisest. Selge siht silme ees ja toetus tänu tegutsevatele programmidele on hoidnud mitmeid teismeeas olevaid neidusid rasestumisest.

2. UURIMUS LÄÄNE-EESTI TEISMEEAS LAPSEVANEMAKS SAANUD NAISTE HARIDUSTEE VÄLJA SELGITAMISEKS JA VAJALIKU ABI KAARDISTAMISEL HARIDUSTEE JÄTKAMISEL

2.1. Hetkeolukord pakutavatest võimalustest koolide näitel

Praegusel ajal pakuvad mitmed erinevad koolid eri taustaga õpilastele paindlikke võimalusi haridustee jätkamiseks. Seda keskkoolist kuni ülikoolini. Mitmed koolid pakuvad erinevaid võimalusi õppekava läbimiseks: e-õppe, tsükliõppe, eksternõpe. Näiteks Lääne-Eestis on võimalik keskkoolis haridusteed jätkata Kuressaare Täiskasvanute Gümnaasiumis, Pärnu Täiskasvanute Gümnaasiumis, Hiiumaa Gümnaasiumis ja Haapsalu Kutsehariduskeskuses.

Lisaks keskkooli haridusele on võimalik edasi õppida e-õppel ka kutsehariduskeskustes. Järjest rohkem erialasid on võimalik õppida läbi kaugõppe. Peab küll tõdema, et erialade valik on hetkel pigem kesine, kuid täieneb iga aastaga. Paindlikke õppevõimalusi pakuvad Lääne-Eestis Kuressaare Ametikool, Haapsalu Kutsehariduskeskus ja Pärnumaa Kutsehariduskeskus (Kuressaare ametikool, *n.d.*, Haapsalu Kutsehariduskeskus, *n.d.*, Pärnumaa Kutsehariduskeskus, *n.d.*).

Kõrghariduse jätkamisel on ülikoolid samuti väga paindlikud. Võimalik on õppida sessioonõppevormis ja eksternina. Selliseid võimalusi pakub Lääne-Eestis Tartu Ülikooli Pärnu kolledž, Tallinna Ülikooli Haapsalu kolledž ja Tallinna Tehnikaülikooli Kuressaare kolledž (Tartu Ülikool Pärnu kolledž, *n.d.*, Tallinna Ülikool Haapsalu kolledž, *n.d.*, Mereakadeemia Kuressaares -TalTech, *n.d.*).

Lisaks paindlikutele õppeprogrammidele lähenevad koolid õpilastele ka individuaalselt. Silmas on peetud õpilaste erisusi ja erivajadusi. Erivajaduste ja erisustega arvestamine on

teismeliselt lapsevanemaks saanud ema puhul aga üks olulisimaid tegureid haridustee jätkamisel.

Näiteks on Kuressaare Ametikoolis võimalik kasutada sotsiaalpedagoogi teenust (Kuressaare Ametikool, *n.d.*). Pärnu Täiskasvanute Gümnaasium pakub oma õpilastele aga näiteks õppenõustamise teenust, tugiõpetajaid, eripedagoogi teenust, perenõustamise- ja psühholoogi teenust (Pärnu Täiskasvanute Gümnaasium, *n.d.*). Pärnumaa Kutsehariduskeskus pakub õpilastele sotsiaalpedagoogilist nõustamine ning õppe- ja karjäärinõustamist (Pärnumaa Kutsehariduskeskuse, *n.d.*). Haapsalu Kutsehariduskeskuses on nõustamisteenust pakkumas õpilastele sotsiaaltöötaja ja psühholoog (Haapsalu Kutsehariduskeskus, *n.d.*).

Lisaks keskkoolidele ja kutsehariduskeskustele pakuvad nõustamist ka ülikoolid. Näiteks Tartu Ülikooli Pärnu kolledžis on võimalik õpilastel kasutada psühholoogilise nõustamise teenust, õppekorraldusliku nõustamise teenust ja karjäärinõustamist (Tartu Ülikool Pärnu kolledž, *n.d.*). Tallinna Ülikooli Haapsalu kolledžis on võimalik kasutada karjäärinõustamist (Tallinna Ülikool Haapsalu kolledž, *n.d.*).

Pärnu Täiskasvanute Gümnaasium pakub lisaks erinevatele õppevormide ja nõustamisteenustele oma õpilastele ka lastetoa teenust (Pärnu Täiskasvanute Gümnaasium, *n.d.*).

Seetõttu võib väita, et haridustee jätkamiseks Lääne-Eestis, on mitmeid võimalusi, sest koolid ise pakuvad mitmeid tugiteenuseid õpilastele haridustee jätkamiseks ning õpilase toetamiseks.

2.2. Uurimuse läbiviimine ja valimi kirjeldus

Uurimistöös kasutatakse kvantitatiivset uurimismeetodit. Kvantitatiivset uurimismeetodit kasutatakse, kuna see võimaldab töödelda suurt mahtu vastuseid ning uurimustulemused antakse edasi arvude kujul (Lagerspetz, 2017, lk 79). Kvantitatiivne uuring on sobivaim seetõttu, et edasi antakse üldiseid näitajaid ja seoseid nii probleemi kirjeldamiseks, kui lahenduste pakkumiseks (Lagerspetz, 2017, lk 22) ning andmete analüüs toimub statistiliselt (Lagerspetz, 2017, lk 84).

Uurimistöös kasutatakse andmekogumismeetodina ankeetküsitlust. Ankeetküsitlust koostati elektrooniliselt ning iga vastaja ise täitis ankeeti. Ankeetküsitlus osutus sobivaimaks, kuna vastuseid küsiti suure hulga vastajate seast (Lagerspetz, 2017, lk 99). Ankeetküsitluses saadud vastuseid kodeeritakse ning saadud tulemusi analüüsitakse statistiliselt. Ankeetküsitluses on kokku 26 küsimust. Kõik küsimused olid igale respondentile identsed. Küsimustikus oli kolm avatud küsimust, kus respondentidel oli võimalus küsimusele oma sõnadega vastata. Suurem osa küsitlusest, 23 küsimust, olid vastusevariantidega. Vastusevariantidega küsimused lihtsustavad küsimustikule vastamist ning ka edasist andmete analüüsi (Lagerspetz, 2017, lk 102). Lisaks etteantud vastusevariantidega küsimustele on küsitluses ka kolm skaleeritud küsimust, ehk astmesikuga küsimused, mida tihti nimetatakse ka Likerti astmikuks. Need küsimused on konstrueeritud, et anda edasi respondentide hoiakud teatud väidetele (Lagerspetz, 2017, lk 103). Ankeedis on astmikud järgmised: ei nõustu, pigem ei nõustu, pigem nõustun, nõustun. Skaleeritud küsimused on ankeedis küsimus 8, 16 ja 18 (vt lisa 1, lk 54). Järgnevas tabelis on näha, millistest teemadest annavad küsimustikus olevad küsimused ülevaate:

Tabel 1. Ülevaade küsimustikus olevatest teemadest

Teemad	Küsimused	Allikad
Demograafilised näitajad	1, 3, 15,	Autori küsimused
Riskitegurid teismeliselt rasedaks jäämisel	4–9, 16–17	Simigiu, 2012; Blank, 2009; Wall-Wieler <i>et al.</i> , 2016; Oja, 2017; Turu-Uuringute AS, 2020; Glynn <i>et al.</i> , 2018; Watson & Vogel, 2017; Ellam, 2014
Kooli suhtumine rasedusse	15, 18	Autori küsimused
Noore ema tunnetus ühiskonnas peale lapse sündi	19, 24	Walker & Holtfreter, 2021; autori küsimus
Haridustee jätkamine peale lapse sündi	20–23, 25–26	Autori küsimused

Ankeetküsitlus koostati Google poolt loodud Google Forms veebikeskkonnas. Küsimused on koostatud autori poolt eelnevalt kirjutatud teoreetilisele ülevaatele, mis omakorda tugineb teaduslikele allikatele (vt tabel 1). Ankeetküsitlus viidi läbi perioodil 26. märts–12. aprill 2021.

Ankeetküsitlust jagati sotsiaalmeedia platvormil Facebook, tänu millele oli võimalik

etteantud valimini jõuda. Läbi Facebooki keskkonna jagati küsimustikku Lääne-Eesti piirkondade gruppides, mille temaatikaks on laste või beebidega seotud teemad ning mille grupiliikmeteks on peamiselt emad. Gruppideks on „Saaremaa beebid ja väikelapsed“, „Rasedus, sünnitus ja beebid“, „Hiiumaa lasteriiete kirbukas“, „Haapsalu & Läänemaa“. Lisaks avalikele gruppidele jagati ankeeti ka privaatsetes gruppides, kus tegutsevad noortega töötavad spetsialistid „Saaremaa huvijuhid ja noorsootöötajad“, „Noorte Tugila“, „Eesti Avatud Noortekeskuste Ühenduse liikmed“. Lisaks Facebooki platvormile jagati ankeeti Perekooli foorumi keskkonnas. Perekooli on koondunud mitmeid kümneid tuhandeid lapsevanemaid ning foorumis käib igapäevaselt aktiivne suhtlus erinevate huvigruppide vahel.

Uurimistöö üldkogumiks on vanuses 15–19 eluaastat lapsevanemaks saanud naisterahvad. Kuna üldkogumit tervenisti ei ole võimalik küsitleda, siis on üldkogumist lähtuvalt uurimistöö valimiks naisterahvad, kes elavad Lääne-Eestis ja on saanud vanuses 15–19 eluaastat lapsevanemaks. Tegemist on ettekavatsetud valimiga, sest uurimistöö teemast lähtuvalt on valimiks kindlate tunnustega respondendid (Õunapuu, 2014, lk 144). Uurimistöö läbiviimiseks oli prognoositud 50-ne respondendi vastused, et uurimisküsimusele leida adekvaatne vastus. Tagasi saadi 71 täietud ankeeti, mis andis piisavalt andmeid, et vastata uurimisküsimusele ja täita uurimistöö eesmärk.

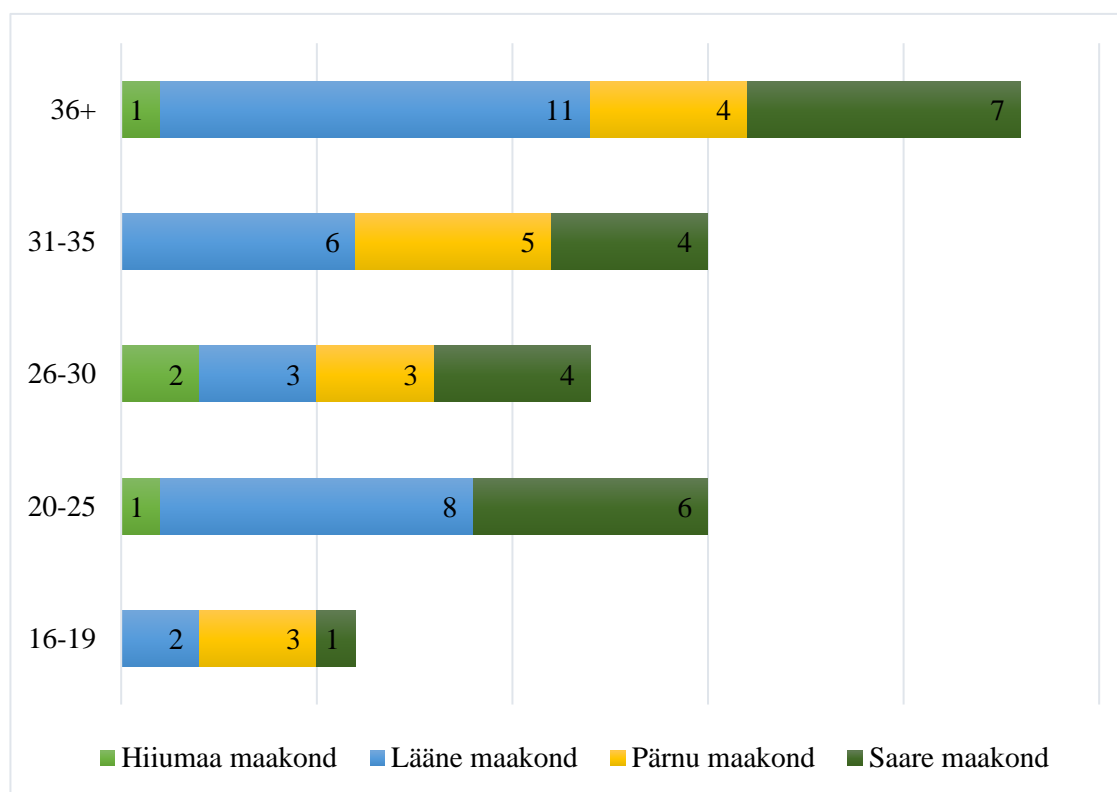
Ankeetküsitluses saadud respondentide vastused antakse edasi üldiste näitajatena, mida seejärel omavahel võrreldakse, et võrrelda uuritud üksustega seotuid omavahelisi sarnasusi ja erinevusi (Lagerspetz, 2017, lk 139). Andmeanalüüsi teostatakse Microsoft Office poolt loodud Excel programmiga. Exceli programmis teostatakse risttabeleid, et leida vastuste omavahelisi seoseid ja neid kõrvutada. Analüüsi meetodina kasutatakse statistilise analüüsi kirjeldavat statistikat, kuna kogutud andmed üldistatakse ja võetakse kompaktselt kokku, et anda edasi ülevaatlik tulemus (Õunapuu, 2014, lk 185). Vastuste omavaheliste seoste leidmisel kasutatakse sagedustabeleid ja diagramme. Selle eesmärgiks on anda edasi respondentidelt saadud vastuste omavahelisi seoseid (Lagerspetz, 2017, lk 154). Samuti antakse edasi silmapaistvamad ja teemakohasemad vabas vormis küsimustele antud vastused. Vastused tuuakse välja tsitaatidena. Respondente vastused kodeeriti ja anti neile tunnused, näiteks A1, milles A tähistab respondenti ning number selle järel tähendab respondendi vastamise järjekorra numbrit.

Omavaheliste seoste leidmine ja analüüsimine on oluline, et vastata uurimistöös esitatud uurimisküsimustele ning täita töö eesmärk.

2.3. Uurimistulemuste analüüs

2.3.1. Pere roll riskitegurina teismeeas lapse saamisel

Järgnevas peatükis on esitatud ankeetküsitluses kogutud respondentide vastused analüüsitud kujul. Saadud tulemused on jagatud teemade kaupa. Analüüsi käigus on leitud vastused uurimistöo uurimisküsimusele. Ankeedile vastas vahemikus 26. märts–12. aprill 2021 71 respondenti neljast erinevast maakonnast (vt joonis 1, lk 28).

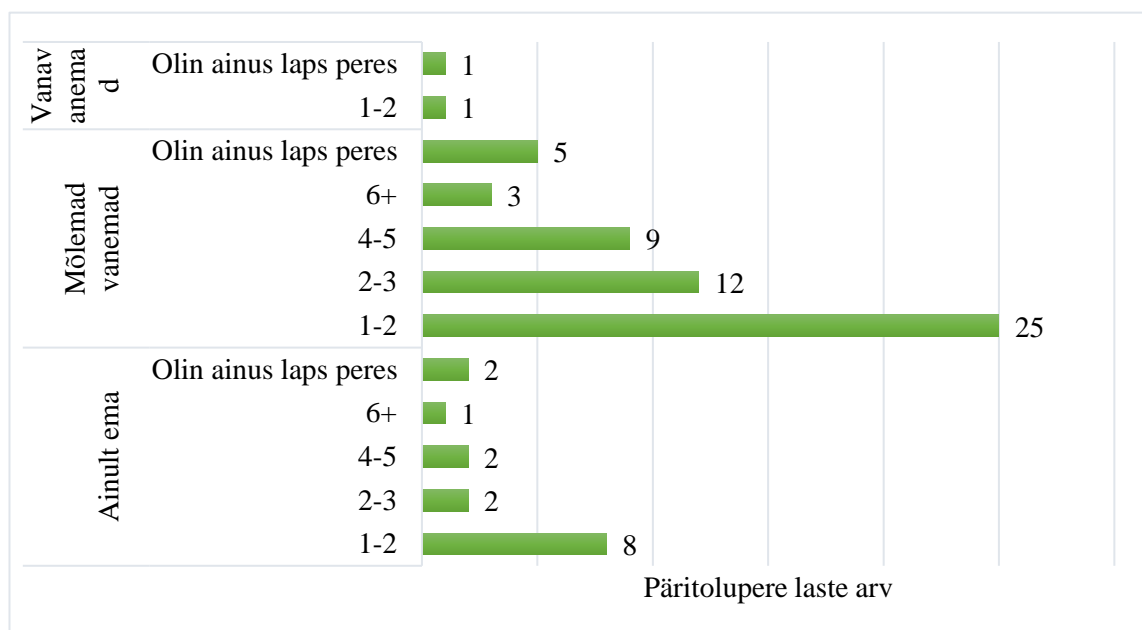

Joonis 1. Küsitluses vastanute elukoht ja vanus vastamise hetkel

Joonis 1 annab edasi respondentide hulga maakonniti koos nende vanusegruppidega. Kõige rohkem vastajaid oli Lääne ja Saare maakonnast. Seda võib seletada sellega, et uurimistöo autor on ise pärit Saaremaalt ning seetõttu oli respondentideni jõudmine läbi ühiste tuttavate hõlpsam. Ankeedile vastajaid oli kokku 71.

Ankeedis küsiti respondentidelt seda, kes neid kasvasid päritoluperes ning kui palju

lapsi seal päritoluperes oli. Küsimustikule vastajate seast elas mõlema vanemaga lausa 76% vastajatest. Järgnevalt joonis 2 näitab, et 3% vastajatest elas vanavanematega. Peredes kus osalesid pereelus mõlemad lapsevanemad, on tunduvalt rohkem lapsi, kui nendes peredes kus osales ainult üks lapsevanem või laps oli kasvatada vanavanemate poolt (vt joonis 2, lk 29). See on arusaadav, sest peres, kus vanem kasvatab lapsi üksinda, on hakkama saamine raskendatud. Pere olukorrast tulenevalt on väljakutseid rohkem. Peres, kus on olemas mõlemad vanemad, on sageli võimalusi rohkem ning seetõttu on laste arv peredes suurem.

Joonis 2. Respondentide päritolupere

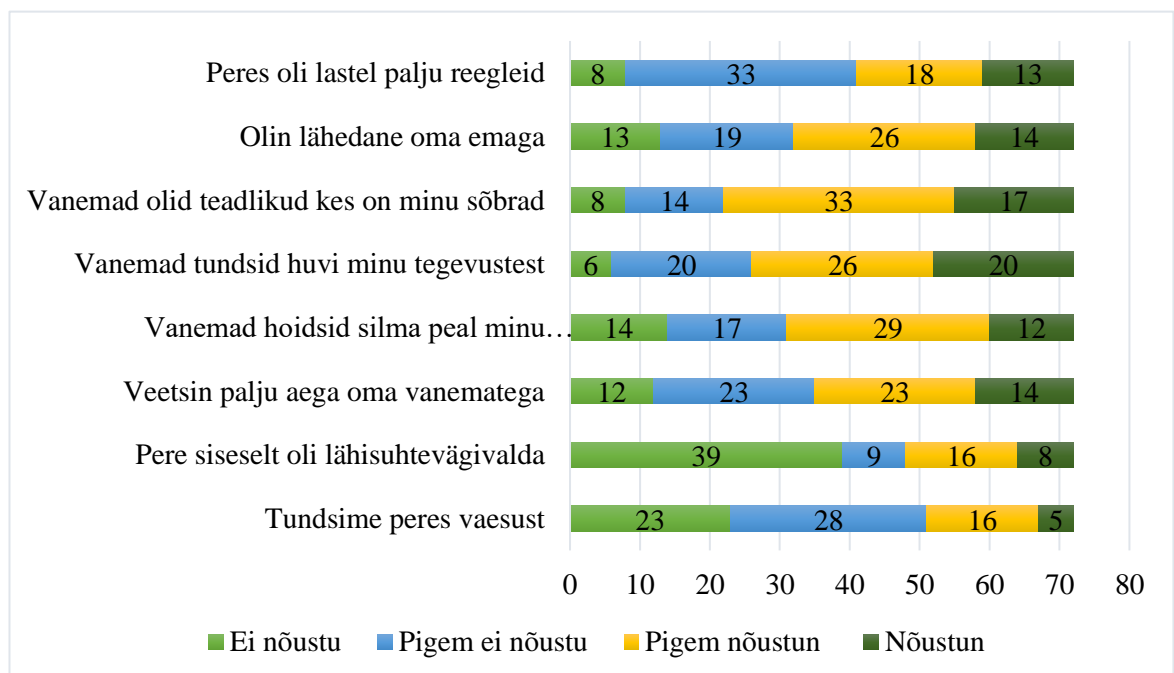
Teismeliselt lapsevanemaks saamise juures mängib suurt rolli see, kuivõrd pere on huvitatud teismelise tegemistest. Leitud on, et olles lapsevanemana huvitatud oma lapse käekäigust ning temaga seonduvatest teemadest, seda väiksem on tõenäosus, et noor jääb teismeeas lapseootele.

Ankeedist saadud vastuste tulemusena on selgelt näha, et respondentide vanem/vanemad olid nende käekäiguga üsnagi kursis (vt joonis 3, lk 30). Üle poole respondentidest olid nõus väitega, et nende vanemad olid teadlikud kooliga seonduvast ja kes olid nende sõbrad. Samuti oli üle poole respondentidest nõus väitega, et nad olid lähedased oma emaga ning vanemad tundsid huvi nende tegevuste vastu, Küsimusele kas nad veetsid palju aega oma vanematega jagunesid vastused peaaegu pooleks. Nõus või pigem nõus

oli 53% vastajatest ja pigem ei nõustu ja ei nõustu vastasid 47% vastajatest. Saadud tulemuste põhjal võib öelda, et respondentide vanemad olid kaasatud oma laste tegemistesse, ning neile läks korda kuidas nende lastel läheb ning kellega nad lävivad. Lisaks suurem osa respondentidest nõustusid, et veedavad oma vanematega aega. Vanemate ja laste vaheline üheskoos ajaveetmine on oluliseks teguriks, mis kujundab omavahelisi usalduslikke suhteid.

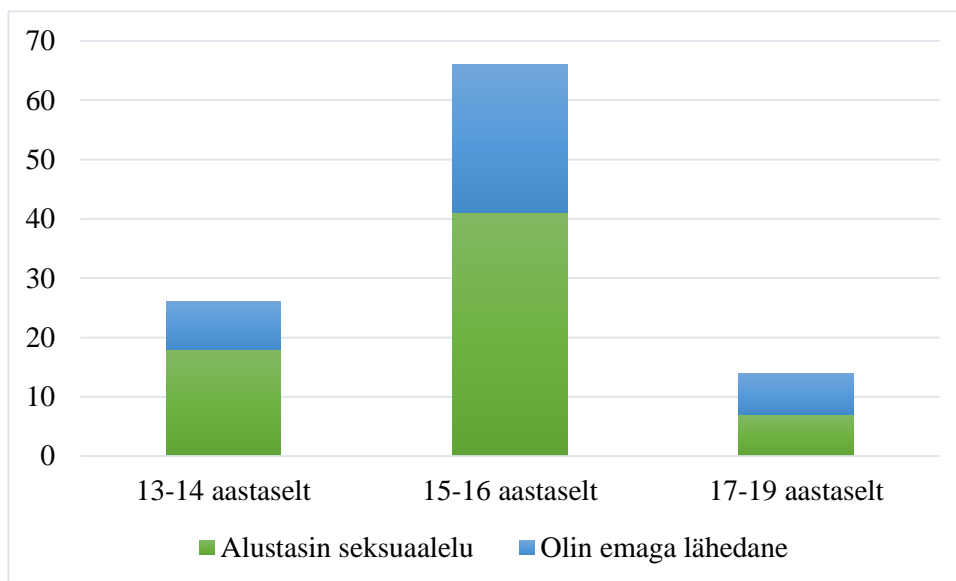
Lisaks lastevanemate teadlikkusele ja huvist, mis puudutab nende last, mängivad rolli ka teised faktorid. Leitud on, et mida vaesemast perest noor tuleb seda suurem on tõenäosus saada teismeeas lapsevanemaks. Respondentidelt küsiti lähisuhtevägivalda ja pere majandusliku olukorra kohta.

Üllataval kombel leiti respondentide vastustest, et need seosed omavahel on väikesed. Näiteks vastas ainult 33% vastanutest, et nende peres on olnud lähisuhtevägivalda ning lausa 77% respondentidest vastas, et nende peres ei ole seda olnud. Lisaks lähisuhtevägivaldale polnud ka oma peres kogunud vaesust 70% vastanutest (vt joonis 3 lk 30). Seetõttu saab väita, et Lääne-Eesti respondentide seas seosed lähisuhtevägivalda, vaesuse ja teismeeva raseduse vahel on pigem väiksemad, kui on varasemates uurimustulemustes välja toodud.

Joonis 3. Päritolu pere ja vanematega seotud tegurite kaardistus

Lisaks üleüldisele kaasatavusele vanemate puhul on suhted emaga oluliseks teguriks varajases eas seksuaalelu alustamisel (joonis 4, lk 31).

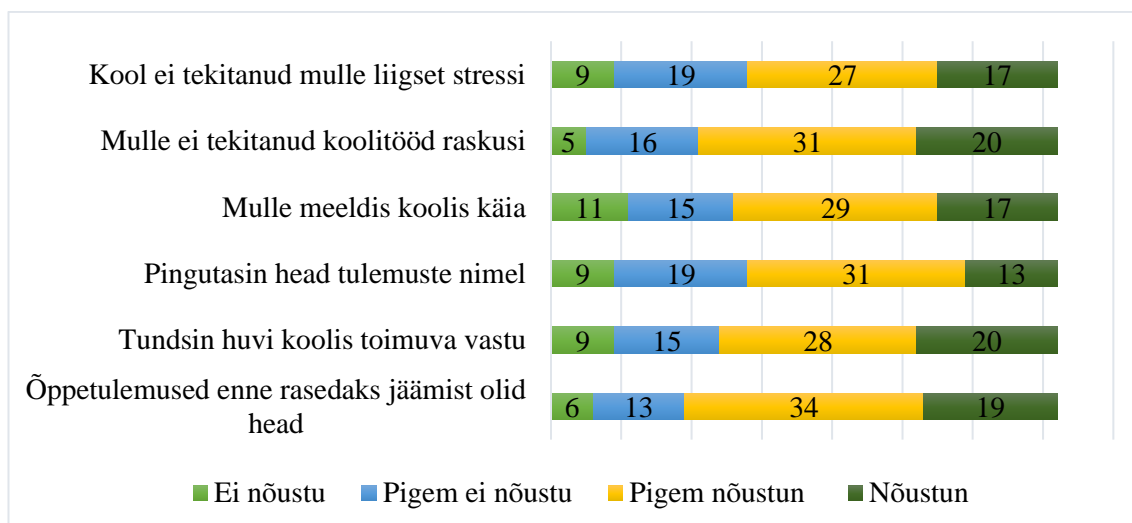
Joonis 4. Lähedased suhted emaga ja esimene seksuaalvahekord

Vastused näitavad, et väga varajases eas seksuaalelu alustanud respondendid ei olnud oma emaga väga lähedased, see võib olla üheks põhjuseks miks seksuaalelu varajases eas alustati. Kõige enam alustati respondentide seas seksuaaleluga, kui nad olid 15–16-aastaselt. Selles vahemikus oli ka kõige rohkem respondente, kes olid vastanud, et nad olid oma emaga lähedased ja pigem lähedased. See aga näitab, et omavaheline seos varajases eas seksuaalelu alustamise ja lähedastest suhetest emaga on olemas.

Riskifaktoreid teismeeas vanemaks saamisel on veelgi. Tihti võivad noored tunda kooliga seonduvaid pingeid, ning seetõttu võib koolis tekkinud trots ja motivatsioonipuudus viia tulemuseni, kus noor neiu saab teismeeas lapsevanemaks. Motivatsioonipuudus on ka üks suurimatest teguritest, miks kool jääb pooleli ka peale lapse sündi.

2.3.2. Lapse saamine ja kool

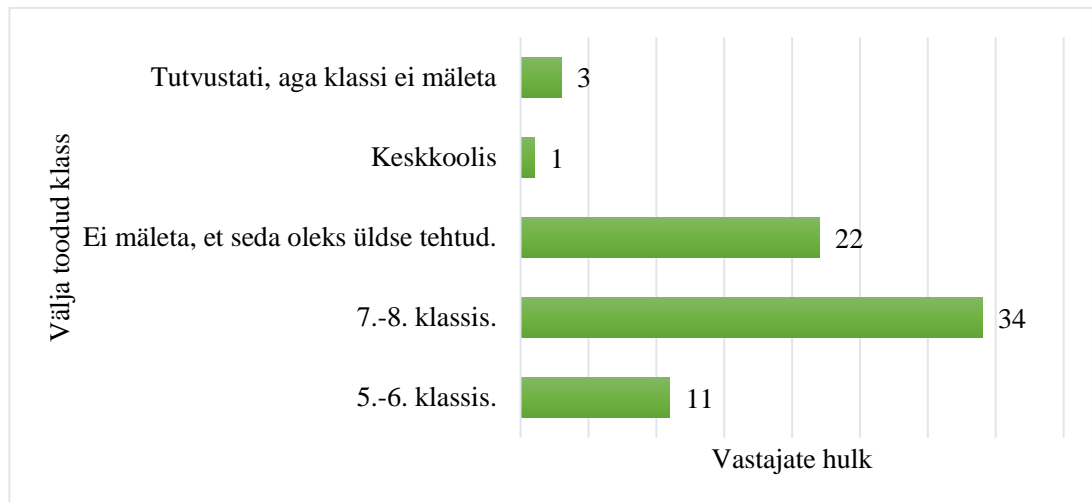
Respondentidelt uuriti nende suhtumist oma kooliga seonduvatesse asjadesse nagu näiteks huvi tundmine koolis toimuva vastu ning üleüldine pingutamine koolis heade tulemuste nimel (vt joonis 5, lk 32).

Joonis 5. Respondentide suhtumine kooliga seonduvatesse teguritesse

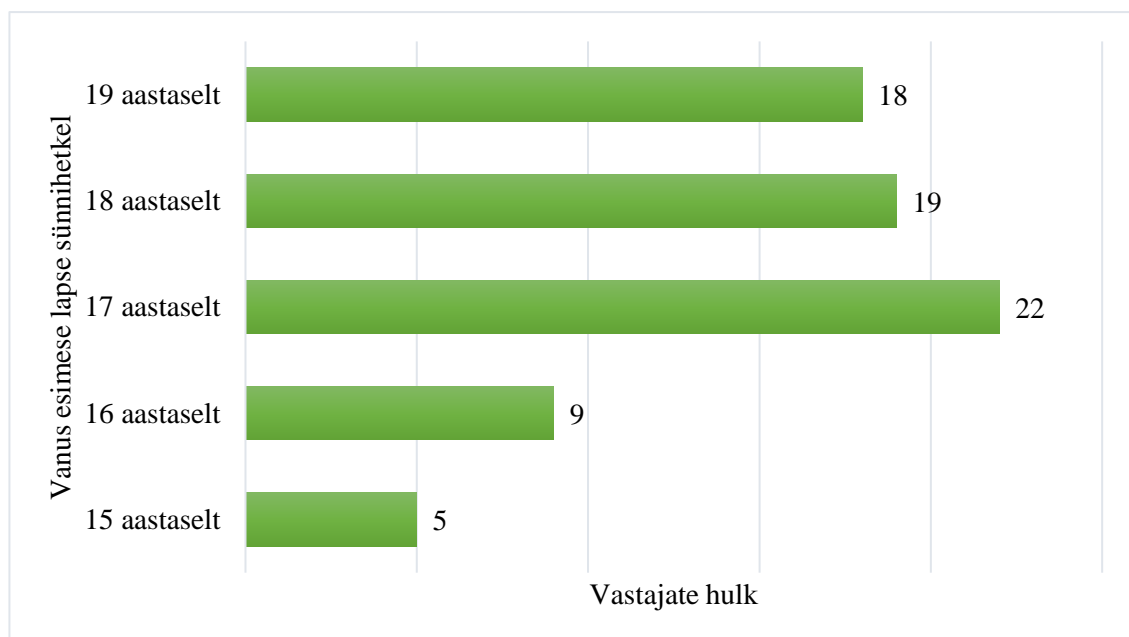
Jooniselt 5 on näha, et suurem osa respondentidest tundis huvi koolis toimuva vastu ning neile meeldis koolis käia. Pingutati siiski suuremal osal heade tulemuste nimel ja ligi 72% respondentidest märkis, et koolitööd ei tekitanud neile raskusi. Respondentide vastustes märkis 38%, et kool tekitab liigset stressi. Saadud tulemused näitavad, et kooliga seonduvad teemad olid neile siiski olulised ja motivatsioonipuudus ja trots saadud tulemustest välja ei tulnud.

Respondentidelt küsiti, mis klassis neile koolis tutvustati suhetega ja seksuaaleluga seotud teemasid. Joonisel 6 on näha, et 48% respondentidest vastas, et suhetega ja seksuaaleluga seotud teemasid hakati neile alles tutvustama 7.–8. klassis. 15% vastas, et 5.–6. klassis ja silmapaistvalt suur osa 31% respondentidest vastas, et nad ei mäletagi, et seda neile koolis üldse tutvustatud oleks. 7.–8. klassis on noored juba 13–15 aastat vanad. Varasemalt on leitud, et noored alustasid seksuaaleluga juba 13. aastast ning seetõttu võib väita, et selliste oluliste teemade läbivõtmisel on noorte puhul jäänud pigem hiljaks. Suur osa respondentidest on vastanud, et nad ei mäletagi selliste teemadega ainetes olemasolu oma kooliajal (vt joonis 6, lk 33). Põhjuseks võib olla see, et suure osa respondentidest moodustavad 36+ eluaastat vastajad, kelle kooliaeg jääb 90-ndatesse.

Joonis 6. Suhetega ja seksuaaleluga seotud teemade tutvustamine koolis

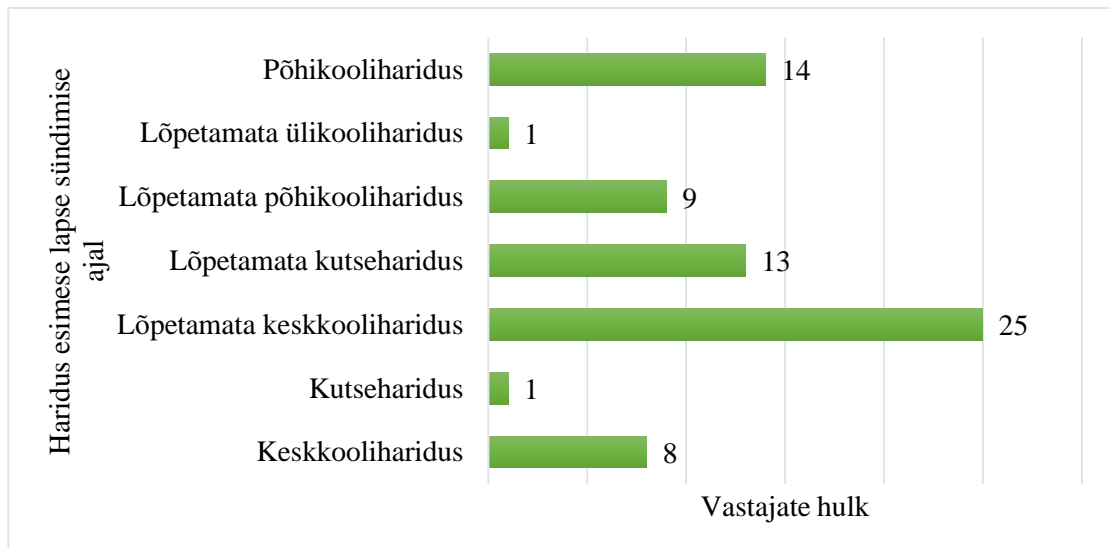
Jooniselt 7 on näha, kui vanalt said respondendid oma esimese lapse ja, et väga väikene protsent respondentidest said oma esimese lapse vanuses 15 eluaastat. Suurem osa respondentidest said oma esimese lapse, siiski kui olid juba täisealine. Kõige rohkem oli respondentide seas naisi, kes olid saanud lapsevanemaks 17. aastasel.

Joonis 7. Vanus esimese lapse sünnitamise hetkel

Lapse sündimise ajaks oli vähemalt 20% respondentidest lõpetanud põhikooli ning väga suur osa respondentidest oli jõudnud juba ka edasi õppima minna. Järgneval joonisel 8 on näha, et ligi 80% respondentidest oli juba suundunud õppima kas kustehariduskooli,

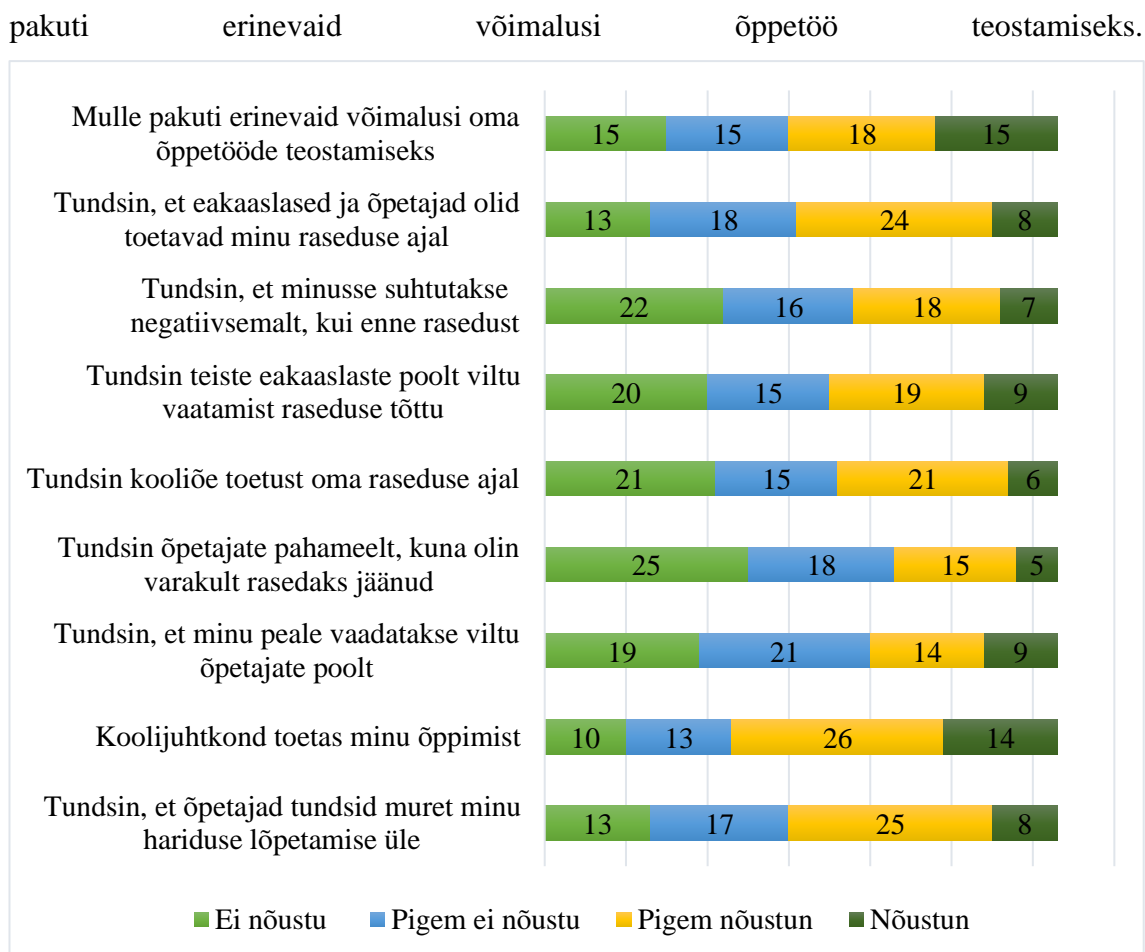
keskkooli või juba ülikooli. Vaid 13% juhtudest ei olnud jõudnud respondent põhikooli lõpetada. Vaid 22% respondentidest, kellel jäi pooleli põhikool, vastas, et ei ole oma haridusteed jätkanud, ehk siis neil on endiselt lõpetamata põhikool. Põhjusteks on nii tööl käimise vajadus pere sissetuleku säilitamiseks, kui ka teadmatus selle ees, mida soovitakse edasi teha.

Joonis 8. Respondentide haridus esimese lapse sündimise ajal

Lisaks tuleb respondentide vastustest välja, et hoolimata noorest east ja kooli pooleli jätmisest oli mõningatel juhtudel siiski laps planeeritud. Laps oli planeeritud 27% juhtudel ning valdavalt planeeriti last üheskoos partneriga. Kuid 8% juhtudel avaldas lapsesaamise soovi initsiatiivi meesterahvas ja 1% naisterahvas. Kahjuks avaldas üks respondentidest seda, et lapsesaamine ei olnud planeeritud ning seksuaalakt ise ei toimunud tema nõusolekul. Saadud vastustest võib järeldada, et mitte kõigil respondentidel ei olnud rasedus planeerimata, vaid seda planeeriti mõnel juhul kaaslasega koos.

Üldiselt on näha, et suurem osa respondentidest tajus kooli ja eakaaslaste poolset toetust, kuigi mõne väite juures oli nõustumine ja mitte nõustumine üsna võrdsel tasemel. Eakaaslaste ja õpetajate poolset toetust tundsid peaaegu poole vastajad (vt joonis 9 lk 35) Õpetajad olid mures hariduse lõpetamise üle ning koolijuhtkond toetas respondentide õppimist. 42% respondentidest tunnistas, nemad ei tundnud, et neile oleks pakutud erinevaid võimalusi õppetöö teostamiseks. 68% respondentidest oli nõus, et neile tõesti

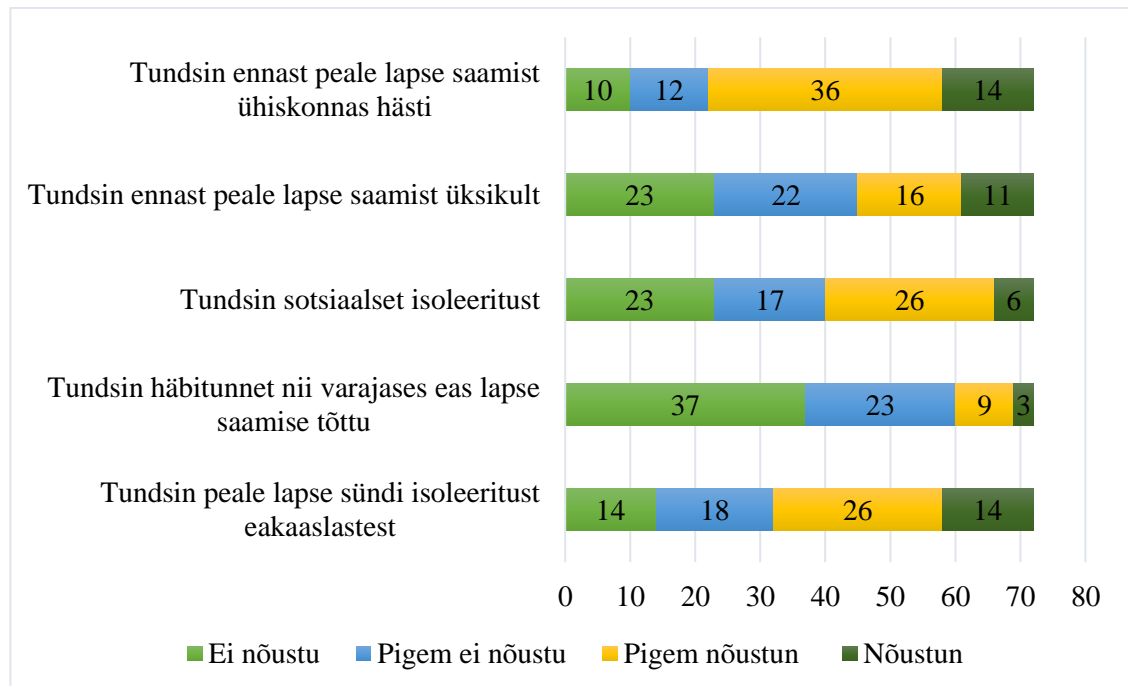

Joonis 9. Respondentide vastused kooli ja eakaaslastega seonduvatesse teguritesse

Tulemustest on näha, et koolid olid enamasti toetavad teismeliste emade suhtes, ning üheskoos pingutati, et haridustee saaks lõpetatud.

2.3.3. Ühiskond ja vajaliku toetuse kaardistamine

Respondentide tundmused ühiskonnas tulevad välja joonisel 10. Peale lapse sünni tundsid emad ennast isoleeritud eakaaslastest, 45% respondentidest väitis, et nad sellega ei nõustuks. Väga suur protsent respondentidest ei nõustunud väitega, justkui nad oleksid tundnud häbi lapse saamise pärast noores eas. Lausa 70% respondentidest oli selle väitega nõus või pigem nõus, et peale lapse sünni tundsid nad end sotsiaalselt isoleerituna. Saadud tulemused näitavad, et uurimistöös respondendid ei tundnud häbi varajases nooruses lapse saamise tõttu ning nad ei tundnud, et nad oleks ühiskonnast välja jäetud või hüljatud. Pigem olid lapsevanemad oma laste üle õnnelikud, olgu need sündinud varajases nooruses või mitte.

Joonis 10. Respondentide tundmused ühiskonnas

20% respondentidest vastas üllataval kombel, et nad ei tundnudki vajadust mingi abi või toetuse järele. Materiaalse toetuse abi oleks vajanud 31% respondentidest. Suurem oli osakaal nende respondentide seas, kes vastasid, et hädasti oleksid nad vajanud vaimset toetust. Välja toodi, et vaimset ja emotsionaalset toetust sooviti rohkem saada kaaslaselt ja vanematelt, ning mainiti ära ka sõbrad. Lisaks vaimsele ja materiaalsele toetusele toodi välja veel teisigi vajadusi.

Näiteks A13: „Sotsiaalne toetus, kuna pigem tundsin ennast ühiskonna poolt hukkamõistetuna mitte eakaaslaste poolt. / .../. Hirmutati väga palju / .../. Keskkoolis käies sain osaleda kooli poolt korraldatud kursustel, kus sain enesekindlust /.../ kasutan kasvatuses rahumeelseid ideid.“

Respondent tõi välja, et lähedased inimesed surusid talle peale oma kasvatusmeetodeid. Saades julgust osalenud kursustelt leidis respondent parimad viisid kuidas oma last kasvatada selliselt, et neil mõlemal hea oleks. Ühiskonna poolset hukkamõistu tundsid teisedki.

Mina olin lapse saamiseks valmis aga ühiskond mu ümber ei olnud selleks valmis. Ma andsin endast 100% et mu lapsel oleks kõik olemas, aga sain ikka halvustavaid

kommentaare ja pilke tänavatel või isegi beebikoolist kus lapsega käisin. Kui saadi teada, kui vana ma olen ei tahetud minuga enam suhelda ja tundsin ennast väga halvasti. (A21)

Kui A13 on öelnud, et teda aitas väga lapsega seotud kursustel osalemine siis A32 soovib, et temalegi oleks võinud keegi neid asju õpetada. Respondent tõdes, et abi oleks vaja olnud kuidas beebi kasvatamisega toime tulla ja kuidas kohaneda uue rolliga.

Lisaks ühiskonna halvaks panule on respondendid tundnud ka koolipersonali halvaks panu. Respondent A42 on välja toonud, kuidas tal endal oli valmidus kooli edasi jätkata päevases õppes, aga klassijuhataja keeldus noort ema kooli tagasi võtmast. Hoolimata sellest, et noorel oli koolis käimise ajaks lapsele lapsehoidja olemas.

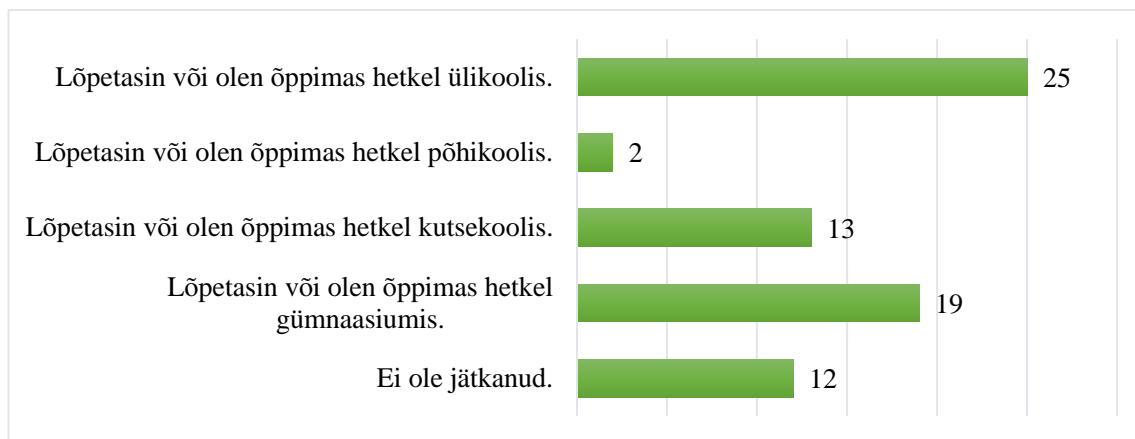
„Kahjuks on ühiskonna poolt endiselt suhtumine "laps saab lapse" kuid kõik noored emmed minu ümber on saanud imeliselt hakkama ja on super emad oma lastele! Minul isiklikult oli koolis ainult üks õpetaja toeks, selle pärast ka jätsin kooli pooleli.“ (A24)

Kõik teismeeas lapsevanemad ei tunne ennast ühiskonnas hästi. Nii mõnegi respondendi puhul tuleb välja vajadus ühiskonna poole olla aktsepteeritav, olgu seda siis sõbrad või õpetajad. Mitmelgi respondendil oli olemas oma vanemate ja kaaslase poolne toetust. Üks respondent on õigustanud varases eas lapse saamist. „Võid noorelt lapse saada, kui kodus on tugi ja soositakse õpinguid, on võimalik alati edasi õppida. / .../.“ (A43).

Siiski on oluline saadud vastustest välja tuua seda, kui suur on mõju toetaval keskkonnal. Iga inimene, olgu see õpetaja või saatusekaaslane, kes noorele toeks on, on suure väärtusega.

2.3.4. Haridustee jätkamine

Valdav enamus respondentidest on oma haridusteed jätkanud. Joonisel 11 on näha, et 83% vastajatest on oma haridusteed jätkanud ning kõige suurem osa nende seast on hetkel õppimas ülikoolis või on selle juba lõpetanud.

Joonis 11. Respondentide haridus küsitluse vastamise hetkel

Oma haridustee mitte jätkamist põhjendati, et ei teata päris täpselt mida õppima minna soovitakse. Üheks probleemiks toodi välja lapsehoidja puudumine. Lisaks vastati, et ei ole jätkatud kuna ei viitsita, sobiv kool ei paku paindlikku õppeprogrammi, pere sissetulekute hoidmise jaoks tuleb tööl käia ning pole koole mis asuksid lähedal. Mitmed respondendid tõid välja, et peale lapse saamist oli neil aega järele mõelda, mida soovitakse hiljem õppida. Tänu sellele oli haridustee jätkamise võimaluse hetkel olemas kindlad edasiõppimissoovid ja eesmärgid.

Isegi kui mul oleks olnud igakülgne toetus olemas haridustee jätkamiseks siis ma ei oleks seda teinud. Ma ei teadnud, mida õppida või kelleks saada. See teadmine jõudis minuni alles hiljem ja arusaamine, miks üldse on vaja õppida, kuidas tuleks õppida. Mulle ei olnud keegi kunagi õpetanud, mis on õppimine ja kuidas õpitakse. Ehk kui oleks olnud need teadmised siis ehk oleks ma tollal õppimist rohkem väärtustanud. (A61)

„Ma usun, et hiljem haridustee jätkamine oli isegi kasuks. Ma teadsin selleks ajaks juba, mida ma tahan. Teismelisena ma ei oleks seda ehk teadnud.“ (A16)

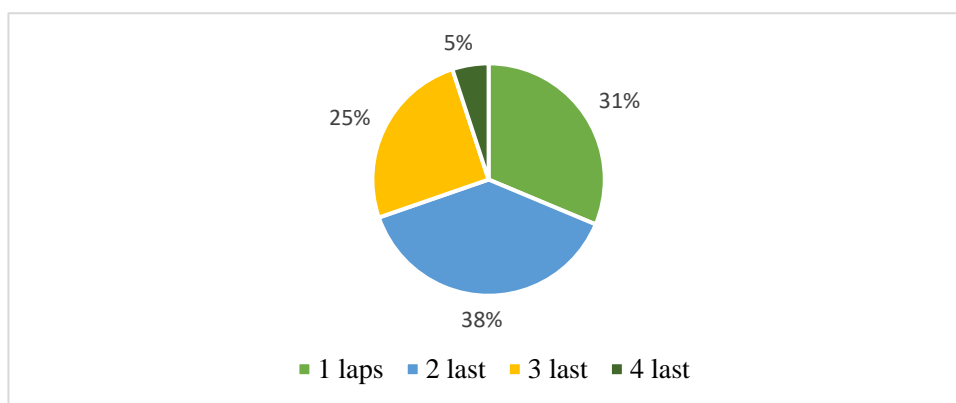
Respondendid on vastanud, et mitmetel juhtudel jätkati haridusteed, kui lapsed olid juba suuremad. Lõpetati ära pooleli jäänud haridus ning seejärel mindi edasi kutsekooli ning s hiljem mindi ülikooli. Hoolimata pikast pausist olid respondendid aktiivsed isegi mitme aasta möödudes haridusteed jätkama.

„Jätkasin oma õpingud keskkoolis peale aasta akadeemilisel puhkusel olemist. Ja nüüd

õpin ülikoolis.“ (A26)

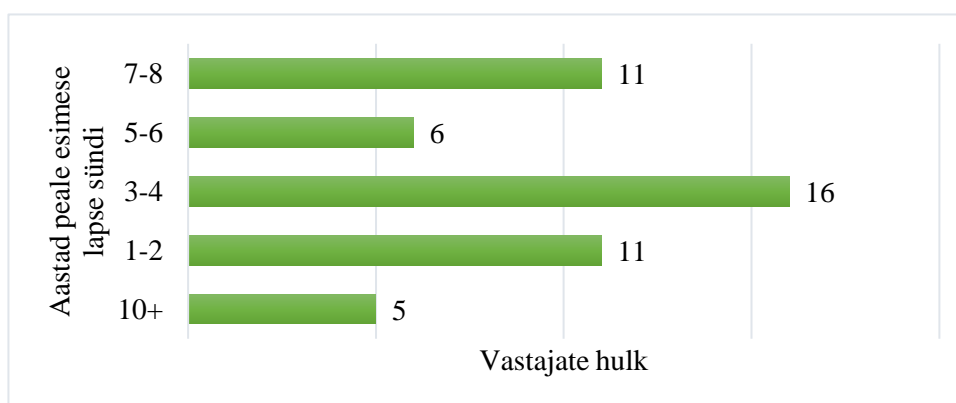
Üks respondent on toonud välja, et kuna tal on praeguseks kodus mitu last siis on mõeldamatu nende kõrvalt koolis käia. Pereema leiab, et tahtes tänapäeva olukorras ellu jääda ja samal ajal ka lastele aega pühendada, tuleb hoopis tööl käia.

Joonisel 12 on näha, et enamustel respondentidel oli küsimustikule vastamise ajal kas üks või kaks last. 25% respondentidest oli lapsi kolm ja 5% oli lapsi kokku neli.

Joonis 12. Respondentide laste arv küsitluses vastamise hetkel. N = 71

Küsimusele kui peatselt saadi teine laps peale esimest lapse sünni, on näha joonisel 13, et vastused sellele on üsna erinevad.

Joonis 13. Aastad peale esimese lapse sünni järgmise lapse sünnini

Joonis 13 on näha, et kõige rohkem respondentidest said järgmise lapse 3–4 aastat peale esimese lapse sünni. 15% respondentidest sai lapse 1–2 aastat peale esimese lapse sünni, sama protsent oli ka nende seas, kes vastasid, et järgmine laps saadi 7–8 aastat peale esimese lapse sünni. Võib öelda, et mitme lapse fenomeni noores eas, mida täheldasid nii

Varep ja Pikk oma uurimistöös saadud tulemustega kinnitada ei saa.

Selleks, et jätkata haridustee, töid respondendid välja, millisest toetust tundsid nad puudust „Vaimsest abist./ .../. Oleks soovinud rohkem kontakti teiste inimestega, kes oleks olnud vaimselt toetavad.“ (A10)

Veel on toonud respondendid välja tõsiasja, et kooli enda poolne toetus on haridustee jätkamisel väga oluline. Lisaks toodi välja lapsehoidmise vajadus, seda siis kui vanem soovis haridusteed jätkata kohe peale lapse sünni.

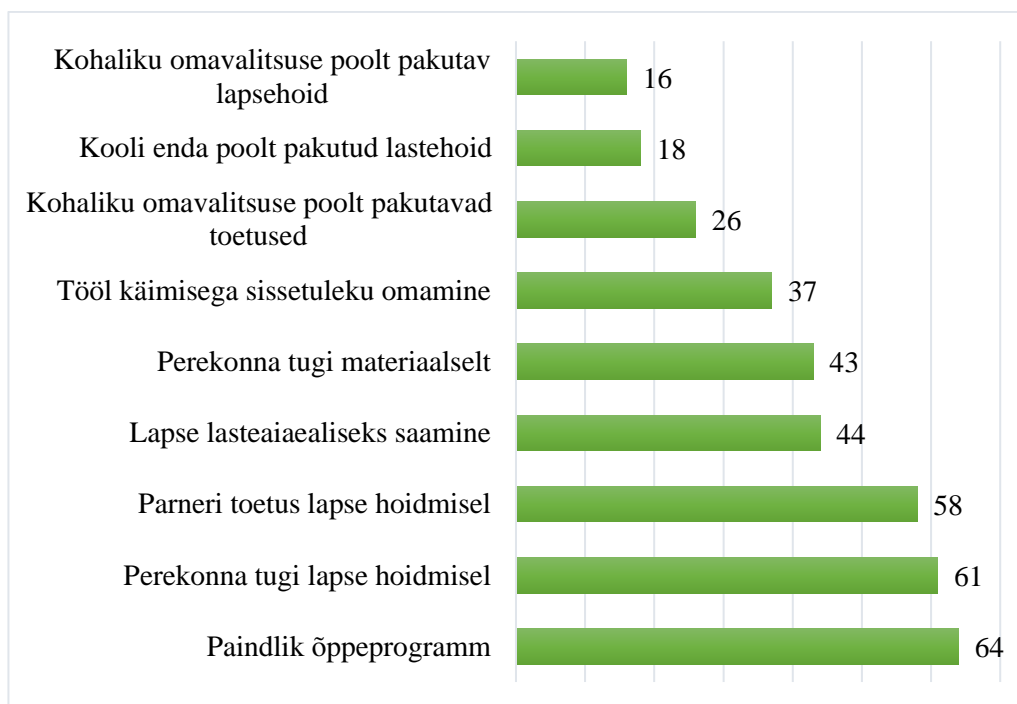
„Lapsehoidja, raha, elukoht Haapsalu - kool Tallinn, imetav ema päev läbi Tallinnas. Kell 6 bussiga hommikul tallinna, kell 19 koju.“(A70)

28% respondenti tõdesid, et nad oleksid vajanud materiaalist abi. Välja toodi, et materiaalse poole tõttu jäi ühel respondentil keskkoolis õppimine pooleli. Samuti märgiti, et perekonna rahalise seisukorra pärast oldi sunnitud minema tööle, ning seetõttu kannatas õppeedukus.

„Korraks jäi kool pooleli, kuna pidin tööle minema ja tänu sellele langes minu õppeedukus. Mõned aastad hiljem peale teise lapse sünni otsustasin enda gümnaasiumi lõpetada. Nüüd olen juba 12. klassis ja lõpetajate nimekirjas ja plaanin ka veel edasi õppima minna.“ (A2)

37% respondentidest vastas, et neile oleks vaja olnud vaimset toetust. Mitmel korral toodi välja kaaslase toetuse olulisust. Samuti märgiti et oluline oli ka perekonna poolne toetus, mis andis kindlustunde, et saadakse koolis käimisega lapse kõrvalt hakkama.

Kõige abistavamaks teguriks oli respondentide meelest paindlik õppeprogramm selle erinevates vormides. Joonisel 14 on näha, et lapsehoidmisega seotud tegurid on väga kõrgel kohal, mis annab aimu, et lapsehoid on üheks suurimaks probleemiks, takistab jätkata haridusteed.

Joonis 14. Olulised tegurid, mis aitavad haridusteed jätkata. N=71

Vähem toodi välja omavalitsuse ja kooli poolt pakutavat lastehoidu, kuid nende koht respondentide seas on siiski olemas. Suureks peeti perekonna tuge materiaalselt ja sissetuleku, mida saadi kui hakati tööl käima.

2.4. Arutelu ja ettepanekud

Lapsevanemaks olemine on raske pea kõigile naistele, võib vaid mõelda kui raske võib see olla neiuks, kes on alles teismeeas. Avastamas ja uudistades alles, mis on elu mõtteks, ning milliseid võimalusi noorel üldse on. Teismelisena ei ole välja kujunenud veel kindlad isiksused, vajadused ega ka arusaamad. Rääkimata sellest, et ei sõltuta enam oma vanematest. Tihti elavad teismelised vanuses 15–19 eluaastat alles vanematega koos. Lapse toomine sellisesse keskkonda, kus ollakse ise alles vanemate vastutada, on raske kõigile osapooltele.

Uuringu tulemusena selgus, et suur osa respondentidest sai lapsevanemaks siis, kui oli lõpetanud põhikool ning seejärel suundunud juba järgmistesse kooliastmesse. Huvitavaks asjaoluks oli, et respondendid nägid vaeva oma õppetulemustega ning olid huvitatud koolis toimuvast. Seetõttu ei lähe selles uuringus leitud andmed kokku varasema uuringuga (Glynn *et al.*, 2018, lk 1), mille kohaselt saavad teismeeas lapsevanemaks just

need noored, kellel puudub õpimotivatsioon ning kes ei ole huvitatud oma kooliga seonduvatest tulemustest ning koolist üldiselt.

Käesolevas uuringus selgus, et seksuaalsuhted ja suhetega seonduvaid teemasid tutvustati pigem liiga hilja. Mida toetab eelnevalt välja toodud materjal (Ellam, 2014, lk 28). Näiteks näidetes, kus toodi välja erinevate riikide tegevuskavad ning tegevused kuidas noortega selliseid asju läbitakse, tuli välja, et seda tehakse hiljemalt alates 13. aastaste seas (Hadley, 2016, lk 70) . Samuti on viidud eelkooli astmesse mitmed erinevad ja olulised punktid, mille toel lastele hakata tutvustama erinevaid suhete ja inimestega seotud teemasid (Long, 2019, lk 10). Selline sekkumine on nendes riikides oluliselt vähendanud teismeeas rasestumiste hulka. See on miski, mida on Eestil veel vaja õppida, või siinsel koolisüsteemil. Ainetega, mis käsitlevad suhteid ja seksuaalsuhteid tuleks alustada juba esimeses kooliastmes. Sagedasti kõrvutatakse suhteid ja seksuaalsuhteid otseselt seksiga, mistõttu on see pahatihti tabuks lastevanemate seas, ning tekitab tuliseid diskussioone, kui haridusasutused üritavad alustada nende teemadega seonduvat esimeses kooliastmes. Tihti aga ei taibata, et seksuaalsuhetega on seotud tugevalt ka seksuaalsus, et, kuidas laps või noor ise endasse suhtub.

Uurimistöös välja toodud allikate (Blank, 2009, lk 25; Wall-Wieler *et al.*, 2016, lk 5) kohaselt said teismelised lapsevanemateks, kelle ema või keegi lähedastest pereliikmetest oli saanud teismeeas lapsevanemaks. Uurimuse tulemusena saab seda tõsiasja mõneti kinnitada.

Eespoolt toodud väite kohaselt on riskirühmas noored, kelle vanemad ei ole väga kursis nende lastega seonduvast ning ühiselt veedetakse vähe aega. Uuringu tulemusena aga selgus, et enamus respondentide vanematest olid üsna teadlikud oma lastega seonduvast. Seetõttu on selle väite puhul raske leida väga suuri seoseid.

Uuringus tuli välja, et teismeeas emad ei tundnud ennast peale lapse sünni häbiväärstatuna ning pigem tundsid ennast peale lapse sünni pigem ühiskonnas hästi. Küll on mõned respondendid toonud välja, et ühiskond ei olnud valmis aktsepteerima teismeeas emasid, samas emad ise teismeeas lapse saamist pigem probleemina ei näe. Kuigi emad tundsid ennast ühiskonnas hästi, siis toodi välja, et mõningast isoleeritust ja üksindust siiski tunti.

Tuginedes saadud tulemustele võib väita, et suuremas osas on uurimuses välja tulnud, et koolid on olnud respondentidesse nende teismeeas raseduse ajal suhtunud pigem toetavalt ning toetanud ka õppetöö jätkamist.

Uurimuse tulemusena selgus, et vähemalt 83% respondentidest on oma haridusteed peale lapse sünni jätkanud. Arvestatav osa respondentidest on jõudnud lõpetada ka ülikooli, või on seda hetkel lõpetamas. Seetõttu ei saa väita, et justkui teismeeas lapse saamine oleks teinud respondentidest abivajajad, kes on jäänud tuginema sotsiaalsüsteemidele ning on seetõttu riigile koormaks.

Uuringus selgus, et haridusteed ei ole jätkanud 17% respondentidest. Suurimaks põhjuseks toodi välja, teadmatus edasiõppimis soovidest ning seetõttu on edasine haridustee katkenud. Millele lisandub lapsehoidmis teenuse vajadus peatselt peale sünni.

Kõige suuremaks mõjutajaks, mis aitab haridusteed jätkata on respondentide sõnul paindlik õppeprogramm. Mitmed respondentid tõid välja, et on õppimas või on lõpetanud ülikooli just tänu e-õppele või tsüklilõppele. See on andnud neile paindlikud võimalused oma haridustee jätkamisel laste või töö kõrvalt. Ema saab edasi õppima minna tänu pere ja partneri toele ning sel juhul, kui laps on piisavalt vana, ehk lasteaiaeaaline.

Uuringus sai esitatud väide, mille kohaselt sünnitavad teismeeas lapse saanud neiu üsna pea uue lapse. Suurem osa vastanutest sünnitasid oma järgmise lapse kas 3-4 aastat peale esimese lapse sünni, või 7-8 aastat peale esimese lapse sünni. Saadud tulemuste tõttu ei saa ka leida siinses väites väga suuri seoseid, mis kinnitaksid, et teismeeas vanemad saavad teise lapse üsna pea peale esimese lapse sünni.

Selle tundetulva ja uue vastutuse koormusega toimetulemiseks vajab noor väga palju kõrvalist abi. Abi vajatakse nii vaimses kui ka materiaalses mõttes. Vaimselt on noorel väga raske tulla toime kogu uue olukorraga. Nagu ka uuringust selgus siis peale lapse sünni vajati vaimset toetust kordades rohkem, kui materiaalsel toetusel. Toodi välja, et peale lapse sünni on raske olukorraga kohaneda, ning keegi võiks õpetada ja aidata. Üks respondent tõi välja, et tema jaoks oli suur abi kui ta sai osaleda lapsega seotud kursustel, mis andis talle enesekindluse ja pealehakkamise.

Autor teeb saadud vastustest järgnevad ettepanekud Haridus- ja Teadusministeeriumile:

1. Suhetega seotud teemade käsile võtt on oluline juba lasteaias ja eelkoolis.
2. Keskkoolid ja ülikoolid, mis pakuvad erinevaid õppevorme, peavad looma ühised tingimused õpilastele nii tugiteenustes kui ka õppevormides, et kvaliteetne teenus oleks kättesaadav kõigi piirkondade noortele.

Esimene ettepaneku punkt on seotud ennetava tegevusega. Suhetega seonduvad teemad peavad olema läbivõetud lasteaias ja eelkoolis. Seksuaaleluga seonduvad teemad peavad olema koolis läbiviidud alates 13. eluaastast. Selliselt suurendatakse laste enesekindlust, kui nad jõuavad ikka, kus nad on silmitsi tekkinud suhete ja sellega kaasnevaga ja õigel ajal osatakse teha õigeid otsuseid.

Teise ettepaneku all on oluline võrdsustada nende koolide poolt pakutavaid tugiteenuseid, et vajalik abi haridustee jätkamisel oleks kättesaadav igas piirkonnas elavale noorele. Mitte ainult käesolevas uurimistöös välja toodud valimile.

Autor teeb järgmised ettepanekud kohalikele omavalitsustele ja noortega tegelevatele allasutustele, sealhulgas noortekeskused ja noortetugilad:

1. Kaasata noori emasid rohkem kogukonnaga seonduvatesse teemadesse, võrdsustades neid teiste lastevanematega.
2. Korraldada vastavalt huvigrupis osalevatel isikute soovidele ühiseid kokkusaamisi, avalikke arutelusid ja sündmusi, kus noored emad saaksid lävida teiste saatusekaaslastega.

Esimene punkt on oluline ettepanek, pakkumaks noortele emadele kaasrääkimise võimalust teemades, kus ka nende hääl oleks oluline. Siia alla lähevad kõik teemad, mis puuduvad lapsevanemaid üldiselt. Pakkuda noortele vanematele võimalust kaasa lüüa kogukonna tegemistes, et anda ka neile kindlustunne, et nad on kogukonna jaoks täpselt sama olulised nagu iga teine lapsevanem. Selliselt ei tunne nad ennast kogukonnast väljaheidetuna ega hüljatuna.

Teise ettepaneku punktiga luuakse suhteid inimestega, kellega on ühised huvid ning seetõttu oleks võimalik üksteist toetada ja motiveerida. Selle eestvedajaks peavad olema ühingud, kes tegelevad riskirühmades noortega või teismeeas lapse saanud emadega.

Autor teeb Lääne-Eesti üldharidus-, kutseharidus- ja ülikoolidele järgmise ettepaneku:

1. Korraldada koostöös Lääne-Eestis olevate koolidega, kes pakuvad paindlikke õppevõimalusi, noortele emadele suunatud infopäevi, kus noored saaksid parema ülevaate nende pakutavatest edasiõppimise võimalustest.

See ettepanek on esitatud Lääne Eesti üldharidus ja kutsekoolidele kes pakuvad vähegi paindlikke õppevõimalusi. Oluline on võrdsustada nende koolide poolt pakutavaid tugiteenuseid, et vajalik abi haridustee jätkamisel oleks kättesaadav igas piirkonnas elavale noorele. Mitte ainult käesolevas uurimistöös välja toodud valimile.

Välja toodud ettepanekud aitavad noorel emal näha enda ümber olevaid võimalusi, tänu millele on tal võimalik haridusteed peale lapse sünni jätkata. Olulisel kohal on ettepanekute osas suhetega ja seksuaalsuhetega seonduvate teemade tutvustamine varasemalt, kui seda tehakse hetkel. Lisaks on ettepanekute eesmärgiks kaasata emaks saanud noori rohkem kogukonda, et nad tunneksid ennast kaasatult ja olulisena.

KOKKUVÖTTE

Siiani on põgusalt uuritud teismeliste emade enda arusaama nende heaolust ja seda kuidas nad hakkama saavad. Käesolev uurimistöö keskendub sellele, kuidas teismeeas emaks saanud naisterahvaid toetada haridustee jätkamisel ning kui aktuaalne probleem see Lääne-Eesti näitel on.

Uurimusküsimusele ja uurimis tulemusena saadud andmete analüüsist saadi teada, et Lääne-Eestis on haridustee pooleli jätmine pigem harv nähtus. Valdav osa respondentitest jätkasid oma haridusteed leides endale sobiva õppevormi, kasutades olemasoleva tugivõrgustiku abi või jätkasid haridusteed siis kui laps on juba suuremaks kasvanud.

Uurimisprobleemile tuginedes eeldas autor, et Lääne-Eestis teismeeas emaks saanud naiste seas on probleem haridustee pooleli jätmisega, millega on suurenenud oht sotsiaalsete riskide tekkeks. Samuti eeldas autor, et valdav osa naisterahvad rasestusid peale esimest last üsna pea uuesti ning seetõttu ollakse pigem lastega kodus, kui keskendutakse haridustee jätkamisele. Saadud vastusest võib aga järeldada, et Lääne-Eesti elavad respondendid on olnud väga ambitsioonikad ning raskustele vaatamata on haridusteed jätkatud. Motivaatorina haridustee jätkamisel nähakse sageli last ning tõdetakse, et tänu lapse saamisele oli aega järele mõelda, mida soovitakse edasi õppida. Saadud vastustest ei selgunud, et noored emad oleks peale esimese lapse sünni kohe uue lapse sünnitanud. Pigem keskendutigi haridustee jätkamisele, pakkumaks lapsele paremaid võimalusi. Haridust nähti kui vahendit paremate sissetulekute ja paremate võimaluste saamiseks.

Authori jaoks oli üllatav see, et teismeliselt lapsevanemateks said neid, kes olid oma vanematega lähedased ning kelle vanemad tundsid huvi noore käekäigu vastu. Fakt, et lapsevanemaks said noored, kes olid motiveeritud koolis käimisest ja olid heade õppetulemustega hämmastas autorit, sest varasemas töö osas oli välja toodud allikaid,

mille kohaselt oli riskiteguriks motivatsioonipuudus ja halvad õppetulemused. Seetõttu oli autori jaoks keeruline leida seoseid erinevate riskitegurite ja teismeeas rasestumise vahel - neid justkui polnudki.

Lähtudes saadud tulemustest saab väita, et tänu Lääne-Eesti koolides olevatele paindlikutele õppeprogrammidele on valdav osa teismeliselt lapsevanemaks saanud noori siiski oma kooliteed jätkanud, kas siis kohe peale lapse sündi või siis mitmed aastad hiljem, kui lapsed on suuremad ning ollakse kindlad, mida soovitakse edasi õppida.

Saadud tulemuste põhjal võib aga Eestit võtta kui head näidet sellest, kuidas on võimalik peale teismeeas lapse saamist haridusteed jätkata. Kuigi Eestis ei ole programme, mis keskenduksid otseselt teismeliste raseduste vältimisele, on Lääne-Eesti näitel respondentide osakaal haridustee jätkamisel üle 80%, mis on väga muljetavaldav, sest suur osa neist on asunud õppima ka ülikooli. Autor soovib teha edasisi uuringuid, mis aitaksid välja selgitada täpsemalt, mis motiveerib ja aitab teismeeas lapsevanemaks saanud neidudel haridusteed jätkata. See annab hea võimaluse teistel riikidel õppida Eesti näitest. Autor leidis näiteid, kus tegeletakse raseduse ennetamisega. Näiteid, kus tegeletakse nende noorte haridustee jätkamise motivatsiooniga, autor ei leidnud. Kuna näited, kus uuritakse noorte emade haridustee jätkamise motivatsiooni puudumist puuduvad siis soovib autor teha selle kohta täiendavaid uuringuid. Eesti näide oleks siinkohal väga heaks eeskujuks haridustee jätkamisel.

Lõputöö uurimismeetodiks oli kvantitatiivne uuring, mis keskendus üldistele näitajatele. Parema ülevaate saamiseks haridustee jätkamise võimaluste ja vajaliku abi kaardistamiseks tuleks teostada kvalitatiivne uuring. Praeguses uurimistöös oli respondentidel võimalik vaid põgusalt vabadele küsimustele oma mõtteid esitada. Detailsema ja suurema ülevaate saamiseks peaks respondentidel olema suurem võimalus enda info edastamiseks.

Kõige olulisemaks ettepanekuks teeb autor selle, et üldharidust-, kutseharidust ja ülikooli haridust pakuvad haridusasutused ühtlustaks ühiselt omapoolt pakutavaid tugiteenuseid, mis aitavad haridusteed jätkata. See on oluline, et kõigis piirkondades haridusteed jätkata soovivad õpilased saaksid võrdselt vajalikku abi tulenevalt nende vajadustest. Samuti on üheks olulisemaks ettepanekuks alustada seksuaalsuse ja suhetega seonduvate teemade

tutvustamist. Suhete ja inimesega seonduvaid teemasid tuleb alustada juba eelkoolis ning seksuaalsuhetega seotud teemad tuleb võtta käsile juba alates 13. eluaastast. Samuti on oluline, et tehakse lapsevanemaga koostööd, et toetada millisel moel lapsevanem ise oma lapsega sellistest teemadest räägib. Mida varasemalt nende teemadega tegeletakse, seda väiksem on ebakindlus noore sees, kui ta jõuab teismeikka ning selleks ajaks on tal olemas selged nägemused ja arusaamad milline peaks olema terve seksuaalsuhe.

Käesolevat lõputööd soovitab autor lugeda nendel inimestel, kelle pereliikmete seas on noor, kes on saamas või on saanud lapsevanemaks teismeeas. Seda just seetõttu, et siit lõputööst leiab, millist tuge need noored kõige rohkem vajavad nii haridustee jätkamisel kui ka seda, millist tuge nad vajavad, et uue rolliga edukalt toime tulla.

VIIDATUD ALLIKAD

- Ajateenija ja asendusteenistuja toetuse, reservväelasele õppekogunemisel osalemise aja eest makstava toetuse ning ajateenija ja asendusteenistuja lapse toetuse ulatus ja maksmise kord. (2017). *Riigi Teataja I*, 04.01.2017, 30; *Riigi Teataja I*, 11.12.2018, 7. <https://www.riigiteataja.ee/akt/111122018007?leiaKehtiv>
- Blank, L. (2009). *Children and families in transition. Young parents and caretakes in the eastern Caribbean*. UNICEF. https://www.unicef.org/Children_and_Families_in_Transition_update.pdf
- Cook, S. M. C., & Cameron, S. T. (2017). Social issues of teenage pregnancy. *Obstetrics, Gynaecology & Reproductive Medicine*, 27(11), 327–332. <https://doi.org/10.1016/j.ogrm.2017.08.005>
- Clear, E. R., Williams, C. M., & Crosby, R. A. (2012). Female Perceptions of Male Versus Female Intendedness at the Time of Teenage Pregnancy. *Maternal and Child Health Journal*, 16, 1862–1869. <https://doi.org/10.1007/s10995-011-0934-2>
- Cornell, K. H., & Lucio, R. (2011). The Role of School Mental Health Services in Addressing Adolescent Pregnancy. *Advances in School Mental Health Promotion*, 3(3), 36–47. <https://doi.org/10.1080/1754730X.2010.9715685>
- Dalby, J., Hayon, R., & Carlson, J. (2014). Adolescent pregnancy and contraceptions. *Primary Care: Clinics in Office Practice*, 41(3), 607–629. <https://doi.org/10.1016/j.pop.2014.05.010>
- Ellam, M. (2014). *Teismeliste vanematega perede toetussüsteem Eestis* [Lõputöö, Tartu Ülikool, Pärnu kolledž]. DSpace. <http://dspace.ut.ee/handle/10062/43881>
- Espenberg, K., Kiisel, M., Saarsen, K., Jaanits, J., Rajaveer, L., Nõmmela, K., & Aksen, M. (2018). *19-26-aastaste noorte noorsootöös osalemise motivatsioon*. *Uuringu lõpparuanne*. Tartu Ülikool. https://www.hm.ee/sites/default/files/uuringud/19-26_osalemise_noorsootoos.pdf
- Glynn, J. R., Sunny, B. S., DeStavola, B., Dube, A., Chihana, M., Price, A. J., &

- Crampin, A. C. (2018). Early School Failure Predicts Teenage Pregnancy and Marriage: A Large Population-Based Cohort Study in Northern Malawi. *PLoS ONE*, 13(5), Article e0196041. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0196041>
- Haapsalu kolledž. Tallinna Ülikool. (n.d). <https://www.tlu.ee/haapsalu>
- Haapsalu Kutsehariduskeskus. (n.d.). <https://hkhk.edu.ee/et>
- Hadley, A., Ingham, R., & Chandra-Mouli, V. (2016). Implementing the United Kingdom's ten-year teenage pregnancy strategy for England (1999-2010): How was this done and what did it achieve?. *Reproductive Health*, 13, Article 139. <https://doi.org/10.1186/s12978-016-0255-4>
- Koduõppe ja haiglaõppe tingimused ja kord. (2018). *Riigi Teataja I*, 06.03.2018, 1. <https://www.riigiteataja.ee/akt/106032018001?dbNotReadOnly=true>
- Koffman, O. (2012). Children Having Children? Religion, Psychology and the Birth of the Teenage Pregnancy Problem. *History of the Human Sciences*, 25(1), 119–134. <https://doi.org/10.1177/0952695111426383>.
- Lachance, C. R., Burrus, B. B., & Scott, A. R. (2012). Building an Evidence Base to Inform Interventions for Pregnant and Parenting Adolescents: A Call for Rigorous Evaluation. *American Journal of Public Health*, 102(10), 1826–1832. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2012.300871>
- Lagerspetz, M. (2017). *Ühiskonna uurimise meetodid. Sissejuhatus ja väljajuhatus*. Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Lastekaitseeadus. (2014). *Riigi Teataja I*, 06.12.2014, 1; *Riigi Teataja I*, 12.12.2018, 49. <https://www.riigiteataja.ee/akt/112122018049>
- Long, R. (2019). *Relationships and Sex Education in Schools* (06103). House Of Commons Library. <https://dera.ioe.ac.uk/34770/1/SN06103%20%282%29.pdf>
- Maravilla, J. C., Betts, K. S., Cruz, C. C., & Alati, R. (2017). Factors influencing repeated teenage pregnancy: a review and meta analysis. *American Journal of Obstetrics and Gynecology*, 217(5), 527–545. <https://doi.org/10.1016/j.ajog.2017.04.021>
- McCarthy, F. P., O'Brien, U., & Kenny, L. C. (2014). The management of teenage pregnancy. *BMJ (Clinical research ed.)*, 349, Article g5887. <https://doi.org/10.1136/bmj.g5887>
- Mereakadeemia Kuressaares. (n.d). <https://taltech.ee/meremajanduse-keskus>

- Nõustamine. Pärnumaa Kutsehariduskeskus (n.d.).
<https://www.hariduskeskus.ee/index.php/opilasele-2/noustamine>
- Oja, L., Piksööt, J., Aasvee, K., Haav, J., Kasvandik, L., Kukk, M., Kukke, K., Rahno, J., Saapar, M., & Vorobjov, S. (2019). *Eesti kooliõpilaste tervisekäitumine 2017/2018. õppeaasta uuringu raport*. Tervise Arengu Instituut. https://intra.tai.ee/images/prints/documents/157970053289_eesti_kooliopilaste_tervisekaitumine.pdf
- Reinomägi, A., Ehasoo, M., Märk, K., & Sarv, M. (2021). Sissejuhatus. Laste õiguste aluspõhimõtted. D. Kutsar (toim), *Lapsed Eesti ühiskonnas* (lk 9–20). Õiguskantsleri Kantselei.
https://www.oiguskantsler.ee/sites/default/files/Lapsed-Eesti-Uhiskonnas_kogumik%202021.pdf
- Serbak, K. (2018). *Mis mõjutab keskkariduseni jõudmist Eestis? Analüüs EHISE andmetel*. Haridus- ja Teadusministeerium.
https://www.hm.ee/sites/default/files/uuringud/keskkariduseni_joudmine_kadi_serbak.pdf
- Simigiu, A. (2012). Teen pregnancy. Factors. Options. Consequences. *Scientific Research & Education in the Air Force – AFASES, 1*, 417–420.
https://www.afahc.ro/ro/afases/2012/socio/2.2/simigiu_aurora.pdf
- Sotsiaalhoolekande seadus. (2015). *Riigi Teataja I*, 30.12.2015, 5; *Riigi Teataja I*, 21.04.2020, 39. <https://www.riigiteataja.ee/akt/130122015005?leiaKehtiv>
- Sotsiaalministeerium. (2013). *Targad vanemad, toredad lapsed, tugev ühiskond. Laste ja perede arengukava 2012–2020*. https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/lpa_2012-2020_taiendatud_2013.pdf
- Sotsiaaltoetuste määrade kehtestamine. (2020). *Riigi Teataja IV*, 08.05.2020, 14.
<https://www.riigiteataja.ee/akt/408052020014>
- Sotsiaalpedagoog ja kooliõde. Kuressaare Ametikool (n.d.).
<https://www.ametikool.ee/et/noustamine>
- Statistikaamet. (2020, 12. mai). *RV114: Elussündinud ema vanuserühma järgi* [andmebaas].
https://andmed.stat.ee/et/stat/rahvastik__rahvastikusundmused__sunnid/RV114
- Sturgill, R., Marinasek, M., & Manke, L. (2021). The Effectiveness of a Teen Outreach

- Pregnancy Prevention Program: Results From Youth After-School Clubs.
Journal of School Health, 91(3), 212–217. <https://doi.org/10.1111/josh.12991>
- Tugiteenused. Pärnu Täiskasvanute Gümnaasium. (n.d).
<https://www.ptg.ee/students/support>
- Turu-uuringute AS. (2020). *Noorte pereuuring 2020*.
https://peresihtkapital.ee/app/uploads/2020/07/2020-06-27-Aruanne_-Noorte-pereuuring-2020.pdf
- Tohv, K. (2014). *Teismelisena vanemakssaanute heaolu käsitletud* [Magistritöö, Tartu Ülikool, Sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituut]. DSpace.
<http://dspace.ut.ee/handle/10062/43545>
- Töölepingu seadus. (2009). *Riigi Teataja I*, 5, 35; *Riigi Teataja I*, 29.12.2020, 25.
<https://www.riigiteataja.ee/akt/129122020025?leiaKehtiv>
- Part, K. (2015). *Sexual Health of Young People in Estonia in a Social Context: The Role of School-Based Sexuality Education and Youth-Friendly Counseling Services* [Doctoral thesis, University of Tartu]. DSpace.
<http://dspace.ut.ee/handle/10062/48844>
- Perehüvitiste seadus. (2016). *Riigi Teataja I*, 08.07.2016, 1; *Riigi Teataja I*, 22.03.2021, 15. <https://www.riigiteataja.ee/akt/128122017062?leiaKehtiv>
- Pikk, D. (2014). *Noore lapsevanema arusaam perekonnast kui kooselu vormist ja omapoolse panuse vajalikkusest perekonna toimimiseks* [Lõputöö, Tartu ülikool, Pärnu kolledž]. DSpace. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/43738>
- Põhikooli- ja gümnaasiumiseadus. (2010). *Riigi Teataja I*, 41, 240; *Riigi Teataja I*, 16.04.2021, 6. <https://www.riigiteataja.ee/akt/13332410?leiaKehtiv>
- Rapla Vallavalitsus. (2014). *Määrus*. <https://raplatg.ee/wp/wp-content/uploads/RTG-p%C3%B5him%C3%A4%C3%A4rus.pdf>
- Varep, A. (2014). *Teismeeas emaks saanute arvamused enda toimetulekust ning tulevikuplaanidest* [Magistritöö, Tartu Ülikool, Ühiskonnateaduste instituut]. DSpace. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/43521>
- Wall-Wieler E., Roos L. L., & Nickel, N. C. (2016). Teenage pregnancy: the impact of maternal adolescent childbearing and older sister's teenage pregnancy on a younger sister. *BMC Pregnancy and Childbirth*, 16(1), Article 120.
<https://doi.org/10.1186/s12884-016-0911-2>

- Walker, D'A., & Holtfreter, K. (2021). Teen Pregnancy, Depression, and Substance Abuse: The Conditioning Effect of Deviant Peers. *Deviant Behaviour*, 42(3), 297–312. <https://doi.org/10.1080/01639625.2019.1666610>
- Watson, L. L., & Vogel, L. R. (2017). Educational resiliency in teen mothers. *Cogent Education*, 4(1), Article 1276009. <https://doi.org/10.1080/2331186X.2016.1276009>

Lisa 1. Küsimustik alaealistele lapsevanematele ning küsimuste seos allikatega

1. Teie elukoht
 - a) Pärnu
 - b) Haapsalu
 - c) Saaremaa
 - d) Hiiumaa
 - e) Vormsi
 - f) Muhu
 - g) Muu

2. Kui vana Te olite esimese lapse sündimisel?
 - a) 15
 - b) 16
 - c) 17
 - d) 18
 - e) 19

3. Mis on Teie vanus hetkel?
 - a) 16–19
 - b) 20–25
 - c) 26–30
 - d) 31–35
 - e) 36+

4. Kes kuulusid Teie päritolu perekonda?
 - a) Mõlemad
 - b) Ainult ema
 - c) Ainult isa
 - d) Muu

5. Mitu õde või venda oli päritolu peres?
- a) 1-2
 - b) 2-3
 - c) 4-5
 - d) 6+
 - e) Muu
6. Kui vanalt sai Teie ema esimese lapse?
- a) 15–19
 - b) 20–25
 - c) 26–30
 - d) 31+
7. Kas keegi Teie lähedastest pereliikmetest on saanud oma esimese lapse vanuses 15–19?
- a) Jah
 - b) Ei
8. Millised järgmised tunnused iseloomustavad Teie päritolu pere olukorda? (Valikud: ei nõustu, pigem ei nõustu, pigem nõustun, nõustun).
- a) Tundsime peres vaesust
 - b) Pere siseselt oli lähisuhtevägivalda
 - c) Veetsin palju aega oma vanematega
 - d) Vanemad hoidsid silma peal minu koolitöödel
 - e) Vanemad tundsid huvi minu tegevustest
 - f) Vanemad olid teadlikud, kes on minu sõbrad
 - g) Olin lähedane emaga
 - h) Peres oli lastel palju reegleid
9. Kui vanalt Te alustasite seksuaalelu?
- a) 13–14 aastast

- b) 15–16 aastasel
- c) 17–19 aastasel

10. Kui vana oli Teie esimese lapse isa lapse sündimise ajal? Autori küsimus

- a) 15–19
- b) 20–25
- c) 26+

11. Kas Teie esimene laps oli partneriga planeeritud? (608)

- a) Jah
- b) Ei
- c) Muu

- a) Kui vastasite eelmisele küsimusele, et laps oli planeeritud siis kas lapse saamise soovi initsiatiiv tuli Teie või Teie partneri poolt? Mehe
- b) Naise
- c) Mõlema
- d) Laps ei olnud planeeritud

12. Mitu last Teil küsimustikule vastamise hetkel on?

- a) 1
- b) 2
- c) 3
- d) 4
- e) 5
- f) Muu

13. Kui vastasite, et Teil on rohkem lapsi kui 1 siis vasta palun mitme aasta pärast peale esimest last sünnitasid Sa järgmise lapse?

- a) 1
- b) 2
- c) 3

- d) 4
- e) 5
- f) 6
- g) 7
- h) Mul ei ole rohkem lapsi

14. Milline oli Teie haridus esimese lapse sündimise ajal? Autori küsimus

- a) Lõpetamata põhikooliharidus
- b) Põhikooliharidus
- c) Lõpetamata keskkooliharidus
- d) Keskkooliharidus
- e) Lõpetamata kutseharidus
- f) Kutseharidus
- g) Lõpetamata ülikooliharidus

15. Milline oli Teie suhtumine enda õppetöösse ja õppetulemustesse enne lapse ootele jäämist? (Valikud: ei nõustu, pigem ei nõustu, pigem nõustun, nõustun).

- a) Õppetulemused enne rasedaks jäämist olid head
- b) Tundsin huvi koolis toimuva vastu
- c) Pingutasin heade tulemuste nimel
- d) Mulle meeldis koolis käia
- e) Mulle ei tekitanud koolitööd raskusi koolis
- f) Kool ei tekitanud mulle liigset stressi

16. Kas ja mis klassist alatest tutvustati Teile koolis suhetega ja seksuaaleluga seotud teemasid?

- a) Ei mäleta, et seda oleks üldse tehtud
- b) 5.-6. klassis
- c) 7.-8. klassis
- d) 9. klassis
- e) Muu

17. Järgnevalt palun anna edasi oma mõtted, mida võisid tunda rasedana koolis käimisel. (Valikud: ei nõustu, pigem ei nõustu, pigem nõustun, nõustun). Autori küsimus

- a) Tundsin, et õpetajad tundsid muret minu hariduse lõpetamise üle
- b) Koolijuhtkond toetas minu õppimist
- c) Tundsin, et minu peale vaadatakse viltu õpetajate poolt
- d) Tundsin õpetajate pahameelt, kuna olin varakult rasedaks jäänud
- e) Tundsin kooliõe toetust oma raseduse ajal
- f) Tundsin teiste eakaaslaste poolt viltu vaatamist raseduse tõttu
- g) Tundsin, et minusse suhtutakse negatiivsemalt, kui enne rasedust
- h) Tundsin, et eakaaslased olid toetavad minu raseduse aja
- i) Mulle pakuti erinevaid võimalusi oma õppetööde teostamiseks

18. Tee valik enda kohta järgnevates väidetes, mida võisid tunda peale lapse saamist.

(Valikud: ei nõustu, pigem ei nõustu, pigem nõustun, nõustun).

- a) Peale lapse sündi tundsin isoleeritust eakaaslastest
- b) Tundsin häbitunnet nii varajases eas lapse saamise tõttu
- c) Tundsin sotsiaalset isoleeritust
- d) Tundsin ennast üksikult peale lapse saamist
- e) Tundsin ennast peale lapse saamist ühiskonnas hästi

19. Kas jätkasid peale lapse sündi haridusteed? Autori küsimus

- a) Ei ole jätkanud
- b) Lõpetasin või olen õppimas hetkel põhikoolis
- c) Lõpetasin või olen õppimas hetkel gümnaasiumis
- d) Lõpetasin või olen õppimas hetkel kutsekoolis
- e) Lõpetasin või olen õppimas hetkel ülikoolis

20. Kui valisid eelmisele vastusele „Ei ole jätkanud“, siis palun tee endale tuginedes valik järgmistest valikutest. Autori küsimus

- a) Ei ole jätkanud, kuna ei soovi koolis käia
- b) Ei ole jätkanud, kuna ei tea mida edasi õppida

- c) Ei ole jätkanud, kuna pole last/lapsi kuhugile panna
- d) Ei ole jätkanud, kuna mulle huvi pakkuv kool ei paku paindlikku õppevõimalust
- e) Ei ole jätkanud, kuna pere sissetulekute hoidmise jaoks pean käima tööl
- f) Ei ole jätkanud, kuna ei viitsi
- g) Ei ole jätkanud, kuna pole koole, mis asuksid lähedal
- h) Jätkasin õpinguid

21. Palun kommenteeri oma eelmise küsimuse vastust.

22. Millised on olulised tegurid, mis aitavad Teie meelest haridusteed jätkata? Autori küsimus

- a) Perekonna tugi lapse hoidmisel
- b) Perekonna tugi materiaalsel toetamisel
- c) Kooli enda poolt pakutud lastehoid
- d) Lapse lasteaia ealiseks saamine
- e) Partneri toetus lapse hoidmisel
- f) Kohaliku omavalituse poolt pakutav lapsehoid
- g) Paindlik õppeprogramm (tsükliõpe, e-õpe, kaugõpe)
- h) Tööl käimisega kindla sissetuleku omamine
- i) Kohaliku omavalituse poolt pakutavad toetused
- j) Muud

23. Millisest toetusest tundsite Te kõige rohkem puudust peale lapse saamist (vaime, materiaalne jne) ?

24. Millisest toetusest tundsite Te puudust just haridustee jätkamisel (vaimne, materiaalne jne) ?

25. Siia võite kirjutada lisamõtted, mis tulevad Teile antud teemaga pähe ning mida sooviksite töö autorile edasi anda.

SUMMARY

MAPPING ADOLESCENT MOTHERS EDUCATIONAL PATH AND REASONS FOR INTERRUPTION ON THE EXAMPLE OF WEST ESTONIA

Brenda Holt

Until now brief studies have been made of adolescent mothers view of their wellbeing and how they can manage. This research focuses on how to support females who became a mother in adolescence finishing their education and how serious that problem is for example in West-Estonia.

From research questions and data analysis comes out, that in West-Estonia it is rather rare to not finish education. Most of respondents continued education by choosing suitable form of study, using existing support network or finishing education after child has grown enough.

Most necessary support has been mental support. Research answers are showing lack of mental support, with most respondent complained about feeling lonely and isolated. In Estonia there is not special programs for adolescent mothers, there is rather material support for young mothers. Research shows that only material support is not enough while lacking mental support. Research also shows need for different early age psychological conversations, helping to learn about yourself.

From research we learn that in West-Estonian respondents adolescent mothers were not from poor families or youngsters with low studying motivations as it was shown in research theoretical review. Although it is more likely to become adolescent mother in a family where has been earlier adolescent mothers.

Families are mostly living well and young mothers tried hard to get good learning outcome. Respondents answers also do not confirm that adolescent mothers get their

second child rather quickly, or feel shamed after child birth. Quite soon education is continued, therefore the answers from respondents are not showing problem of not finishing education and becoming a burden for social system.

Supporting the established problem in research, author assumed that quitting education is a problem among adolescent mothers, with that increasing risk of social problems. Also author assumed most females getting pregnant again soon after their first pregnancy, preferring to stay home raising children rather than finishing education. From research results comes out, that West-Estonian respondents have been extremely ambitious and despite all difficulties have continued their education. Often the born child has been motivator to finish education and getting child gave extra time to think about future studying possibilities. From study results we learned that young mothers really do not get another child after first birth. Respondents rather chose continuing education to offer better future for child.

Author also found surprising, that adolescent parents are girls, who are close to their own parents. Respondents were also motivated about going to school and getting good grades, although being parents in early age. All those surprising study results, not being similar to earlier sources of study, made it difficult for author to find connections between adolescent pregnancy and different risks.

Supporting on research results, author can tell that because of flexible school program young parents in West-Estonia have finished school after childbirth or some years later, when children have grown and future study selections are more certain.

According to results, Estonia is a good example of how to finish education with adolescent pregnancy. Although it does not have special programs, focusing to avoid adolescent pregnancies, more than 80% of West-Estonian respondents continued their education, which is really impressive, because many of them continued studies in university. Author therefore recommends to do further research to find out, what motivates and helps adolescent parents to continue their education. It is a good opportunity to learn from example of Estonia. Author also found examples of being dealt with preventing pregnancy. Author did not find any examples of being dealt with young parents finding motivation to continue studies.

Studying method in thesis was quantitative study focusing on general indicators. In order to get a better overview for possibilities continuing education and mapping the need for help, it is necessary to do a qualitative research. This research gave a chance for respondents to tell their thoughts to free questions only briefly. Respondents need a bigger chance to give their information for more detailed and bigger overview.

Most important suggestion from author is for colleges and universities to combine their support services, helping to continue education. It is important for all students in different areas to get equal help depending their needs. It is also important to start introducing subjects relating sexuality and relationships. Subjects relating to relationships and people need to be introduced already in preschool and subjects relating to sexuality need to be introduced already in age 13. Cooperation with childrens parents is also important for support the way for parents introducing such subjects for their kids.

The earlier these subjects are being dealt with, the smaller is the insecurity inside a youngster reaching teens, giving them clear visions and understandings of a healthy sexual relationship. All previous was also said by a respondent.

This thesis is recommended to be read by people, having a young person in their family who is being or becoming an adolescent parent. Mainly because from this thesis one can find what kind of support is most important for young parents to continue education and also the kind of support they need to be successful in their new role.

Lihlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Brenda Holt

1. Annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihlitsentsi) minu loodud teose „Teismeeas lapsevanemaks saanud emade haridustee kaardistamine ja katkestamise põhjused Lääne-Eesti näitel“,

mille juhendajaks on Anu Aunapuu,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

4. Kinnitan, et lihlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Brenda Holt

19.05.2021